

Piratske knjižnice i otvoreni pristup znanju

Mikulandra, Rebecca

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:845930>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-02-21**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER BIBLIOTEKARSTVO
Ak. god. 2020./2021.

Rebecca Mikulandra

Piratske knjižnice i otvoreni pristup znanju

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Sonja Špiranec, red. prof.

Zagreb, rujan 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

prazna stranica

Sadržaj

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Piratske prakse - povijest i kontekstualizacija	3
2.1. Intelektualno vlasništvo i autorska prava	3
2.2. Povijest piratstva	5
3. Javne knjižnice i e-knjige	8
3.1. Javne knjižnice i digitalizacija	8
3.2. Komodifikacija e-knjige i Amazon	9
4. Primjeri piratskih praksi i piratskih knjižnica	12
4.1. Začeci u Rusiji	12
4.1.1. Lib.ru	12
4.2. Library Genesis	13
4.3. Piratstvo u Indiji	15
4.4. Memory of the World	17
4.5. Još neki primjeri piratskih knjižnica	18
5. Akademsko piratstvo	19
5.1. Izdavački oligopol	20
5.2. Sci-Hub	22
5.3. Korisnici akademskih piratskih knjižnica	24
6. Alternativni modeli - otvoreni pristup	25
6.1. Modeli otvorenog pristupa	25
6.2. Creative Commons licence	27
6.3. COVID-19 pandemija i otvorena znanost	28
7. Piratski aktivizam	30
7.1. Piratske stranke	30
7.2. Guerilla Open Access Manifesto	32

7.3. Pokret za digitalna prava	33
7.4. Promišljanje autorskih prava i intelektualnog vlasništva u filozofskom kontekstu	34
7.5. Knjižnica je svugdje	34
8. Zaključak	36
9. Literatura	38
Sažetak	43
Summary	44

1. Uvod

“Alkemičar” Paula Coelho naširoko je piratizirana knjiga u Indiji. “Pirati” knjigu kupuju, kopiraju, a zatim prodaju putem mreže uličnih prodavača, mahom djece. Kad je Coelho čuo za tu praksu, izjavio je da mu je čast da ga se prodaje u najmanjoj knjižari na svijetu. Coelhoov opušten stav prema piratiziranju proizlazi iz njegovog iskustva u Rusiji gdje se “Alkemičar” slabo prodavao. Nakon što je stavio puni ruski prijevod na svoje web sjedište, u roku dvije je godine prodao 100 000 primjeraka, a od tada stavlja sve svoje knjige na mreže za dijeljenje literature (Liang, 2018).

Ovaj se rad bavi piratskim praksama u kontekstu ilegalnog kopiranja i raspačavanja literature, njezinih fizičkih ili digitalnih primjeraka. Pitanja koja rad razmatra odnose se na koncept intelektualnog vlasništva kao podložnog povijesnim transformacijama i redefinicijama i načina na koji formiranje tog koncepta korelira s piratskim knjižnicama. Tema rada razmatranje je i piratskih praksi koje su u usponu, a za to postoje mnogobrojni razlozi. Primarno je riječ o socioekonomskim razlozima, osobito u akademskim krugovima, zatim pitanje dostupnosti literature u različitim dijelovima svijeta, kao i lakoća pristupa. Zakonske restrikcije koje piratske prakse zaobilaze stvaraju uvjete za monopol nad znanjem i informacijama, a takva situacija dovodi u pitanje instituciju javne knjižnice i javnih usluga kao takvih.

Jedna od važnih tema je tzv. akademsko piratstvo koje nastaje kao odgovor na izdavački oligopol u području akademskog izdavaštva, a rad istražuje kako je do oligopola došlo i koji su njegovi razmjeri. Postavlja se i pitanje mogućnosti razvoja alternativnih otvorenih pristupa znanju koji nisu u sukobu sa zakonom, koje su mogućnosti i ograničenja takvih pristupa.

Brojni akteri zauzimaju aktivistički stav prema potrebi za piratskim knjižnicama, odnosno, knjižnicama iz sjene. U radu se proučavaju načela različitih aktivističkih napora koji smatraju da su intelektualno vlasništvo i autorska prava postali alati za onemogućavanje pristupa informacijama u rukama malobrojnih korporacija. Svoj aktivizam temelje na načelima na kojima stoji javna knjižnica, zagovarajući jednostavan i slobodan pristup znanju.

U prvom se dijelu rada piratske prakse promatraju u povijesnom kontekstu razvoja koncepta intelektualnog vlasništva i zakona o autorskim pravima. Nakon toga slijedi razmatranje uloge javnih knjižnica u digitaliziranom svijetu u kojem se događa komodificiranje knjiga i uspon korporacija koje tu komodifikaciju ekonomski iskorištavaju. Kako bi se bolje razumjeli uvjeti u kojima su nastale piratske knjižnice, rad razmatra slučajeve dviju velikih

zemalja u kojima piratstvo ima tradicionalno veliku ulogu, a to su Rusija i Indija. Povijesne okolnosti i suvremena ekonomska situacija, stavile su ove zemlje na piratsku kartu što često rezultira tužbama korporativnih nositelja autorskih prava, a koje se aktivisti s pozornošću prate jer oblikuju odnos prema piratstvu općenito. Na primjerima piratskih knjižnica kao što su Library Genesis, Aaaaarg.fail i Memory of the World dodatno se razjašnjavaju njihove misije.

Središnji se dio rada bavi najraširenijim oblikom piratstva - onim akademskim. Postojanje dobro etabliranog izdavačkog oligopola dovodi u opasnost znanstveni razvoj i pristup znanju, a otpor mu pružaju piratske knjižnice, od kojih je najpoznatija Science Hub (Sci-Hub). Prikazano istraživanje koje su proveli Larivière, Haustein i Mongeon dokumentira i dokazuje taj oligopol koji izaziva piratsku reakciju. Sci-Hub najveća je piratska knjižnica i gotovo opće mjesto pristupa znanstvenim radovima u akademskim krugovima, nastala kao direktan odgovor na izdavački oligopol.

Dio akademske zajednice pak aktivno osmišljava alternativne pristupe akademskoj produkciji, a koji bi pomirili legalnost i otvoreniji pristup znanju. Takvi modeli razmatraju se u dijelu rada o različitim modelima otvorenog pristupa usmjerenih na diverzifikaciju akademskog izdavaštva, kao i bolji pristup znanstvenom objavljivanju mladih istraživača koji dolaze iz ekonomski lošije pozicioniranih zemalja. U završnom dijelu rada razmatraju se političke i filozofske podloge piratskog aktivizma na nekoliko odabranih primjera. Osnivanje piratskih stranaka u Europi reflektira sve veću važnost ove teme za svakodnevni život. Velik utjecaj na političku podlogu piratstva imao je Aaron Swartz i njegov Guerilla Open Access Manifesto. Neki pokreti za digitalna prava nastali su kao odgovori na konkretne restriktivne zakone koji su oblikovali krajolik u kojem danas promišljamo o autorskim pravima i intelektualnom vlasništvu, a teoretičar Lawrence Liang razmatra trenutno stanje u kontekstu šire filozofske tradicije usredotočene na individualizam. Naposljetku, promišljanja Marcella Marsa i Tomislava Medaka stavljaju piratstvo u kontekst javne knjižnice koja ima potencijal biti svugdje.

Uvodna anegdota govori o ambivalentnom odnosu samih autora i stvaratelja prema fenomenu piratiziranja. Važno je pitanje na koji način pomiriti slobodan pristup znanju i informacijama s potrebom da su kreatori za svoj rad kompenzirani. Brojni akteri obrađeni u ovom radu razmatraju to pitanje, ali i aktivno djeluju kako bi reformirali ili subvertirali sustav koji brojne dionike društva i akademske zajednice ostavlja po strani.

2. Piratske prakse - povijest i kontekstualizacija

Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo (eng. *WIPO - World Intellectual Property Organization*) definira zakon o autorskim pravima kao “dio šireg zakona poznatog kao intelektualno vlasništvo (eng. *IP - intellectual property*) koji se općenito odnosi na kreacije ljudskog uma” (WIPO, 2016, 3). Intelektualno se vlasništvo uglavnom dijeli na dvije grane - jedna je industrijsko vlasništvo (to su, primjerice, patenti za izume, industrijski dizajn, zaštitni znakovi, oznake usluga i sl.), a druga se odnosi na autorska prava (WIPO, 2016).

Prema Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima Republike Hrvatske autorsko je pravo originalna intelektualna tvorevina iz književnog, znanstvenog i umjetničkog područja koja ima individualni karakter, bez obzira na način i oblik izražavanja, vrstu, vrijednost ili namjenu. Zakon definira autora kao fizičku osobu koja je autorsko djelo stvorila. Autor ne može biti pravna osoba, a pravna osoba može od autora ugovorom steći pravo iskorištavanja, odnosno, autorsko pravo (Čl. 2.).

Piratske prakse pretpostavljaju kršenje odredbi o intelektualnom vlasništvu i autorskom pravu kako bi omogućile besplatan pristup djelima. No, ovi koncepti nisu oduvijek postojali u sadašnjem obliku. Sagledane u povijesnom kontekstu, možemo promatrati njihovu transformaciju koja ima politički i ekonomski predznak.

2.1. Intelektualno vlasništvo i autorska prava

Novi mediji oslanjaju se na pojmovno polje starih medija kako bi se opisali i na njih se pozvali. Nove medijske tehnologije koriste se metaforama kako bi opisale nešto što je slično, a opet radikalno novo. Intelektualno je vlasništvo tako opisano metaforom vlasništva nad zemljom - metafora koja se temelji na ograničenom i ekskluzivnom pravu na zemlju. Sudovi, pod utjecajem ove metafore, ne donose presude koje bi napravile balans između potrebe za univerzalnim pristupom znanju i pravilne kompenzacije za intelektualni rad, već podržavaju već postojeće interese (Mars i Medak, 2019).

Svjetski “centar” i “periferija” razumljeni kao razvijene zapadne zemlje naspram globalnog juga i nerazvijenih zemalja razvijaju različite strategije nošenja sa svjetskom nejednakošću pristupa znanju. Centar razvija strategije koje traže legalne, ekonomske i tehnološke alternative, takve su strategije otvoreni softver, otvoreni pristup i razni digitalni

pokreti za slobodno kretanje informacija, koji često ne mogu imati transformativni učinak jer ih kooptira tržište. Periferija pak pribjegava ilegalnim praksama kako bi razbila socioekonomske barijere, takve su primjerice piratske prakse. Zauzvrat, njihova ilegalnost je izgovor za vlade i tvrtke da osmišljavaju daljnje i nove restrikcije (Mars i Medak, 2019).

Uloga autorskog prava suštinski je ekonomska - da ustanovi individualno vlasništvo nad nekim kreativnim radom. Ilegalno kopiranje ili piratiziranje narušava ta ustanovljena prava autora i izdavača. No, kako ističu Mars i Medak, ilegalno kopiranje puno je prije bila politička nego pravna stvar. Elementi današnjeg autorskog prava imaju svoje povijesne korijene u apsolutizmu i ranom kapitalizmu 17. stoljeća. Prva su tiskarska prava dodijeljena u Velikoj Britaniji i dolazila su s obvezom poslušnosti kraljevskim cenzorima. Prava su prešla s izdavača na autora tek kad je tiskarski ceh Stationers' Company, izgubivši pravo na monopol, odlučio zagovarati prava autora kako bi mogao nastaviti poslovati. Iako autor s ovim postaje centralna figura, on tek prima honorar za svoj rad, gotovo simboličnu gestu nagrade za trud. Tek kad i sam autor počinje tražiti svoju političku nezavisnost, počinje tražiti i pravilnu ekonomsku naknadu za svoj rad (Mars i Medak, 2019).

Problem s izdavaštvom shvaćenim kao isključivo komercijalna djelatnost predstavlja i to kakve ideje dolaze u opticaj. Eva Weinmayr kao primjer navodi primjer studenata u Zapadnoj Njemačkoj kojima je bio onemogućen pristup "radikalnoj" literaturi, primjerice, djelima Wilhelma Reicha i Sigmunda i Anne Freud (2016). Reichova obitelj nije htjela pustiti u opticaj njegova radikalnija pisanja kako bi osigurali da njegovo nasljeđe ostane poznato po umjerenijim tendencijama. Studenti su počeli piratizirati ova djela kako bi osigurali njihovu široku društvenu dostupnost, osporavajući prava izdavača, autora i nasljednika na monopol nad djelom. Djela su prepisivali putem pisaceg stroja i zatim ih distribuirali (Weinmayr, 2016).

Paralelu s ovom praksom Weinmayr vidi sa samizdatima koji su cirkulirali u Istočnoj Njemačkoj i SSSR-u gdje se cenzurirana literatura prepisivala na pisacim strojevima i dalje cirkulirala. Pirati su, u oba slučaja, izbjegavali cenzuru koju je nametala kapitalistička logika ili totalitarni režim. Ironiju vidi u tome da je uspjeh ovih "underground" izdanja bio i signal izdavačima kakve knjige mogu tiskati. Tako su djela Wilhelma Reicha zahvaljujući piratskim kopijama postala široko dostupna nakon njegove smrti (Weinmayr, 2016).

2.2. Povijest piratstva

Bodó Balázs, razmatrajući povijest piratstva knjiga, vidi kontinuitet s ranijim povijesnim razdobljima (2011). Od ranih dana trgovine knjigama koja je započela u 15. stoljeću izdavači i političari oblikovali su kulturni krajolik. Nakladnici koji traže zaštitu od konkurencije i političke elite koje žele kontrolirati što cirkulira tržištem uzrokovale su monopol nekoliko državno odobrenih nakladnika u većini europskih država (Bodó, 2011). Ovaj monopol izazivali su manji poduzetnici koji su podrivali cenzuru i cehovska prava, a već u 17. stoljeću počeli su ih nazivati piratima. Piratski nakladnici imali su dvije važne funkcije - izdavali su cenzurirane tekstove i jeftina izdanja koja su mogla doći do šire publike. Pirati su odgovarali na zahtjeve koje uobičajeno tržište nije moglo ispuniti i uskoro se i zakonodavstvo moralo prilagoditi novom načinu izdavanja koje su pirati nametnuli (Bodó, 2011).

Analizirajući povijest piratstva, Bodó vidi 5 “zakona” piratstva koja djeluju na kulturnim tržištima (2011, 400):

1. Dosljedan jaz između ponude i potražnje zbog umjetnih ograničenja cijene ili opskrbe ispunit će piratski proizvođači.
2. Kad se suoče s piratstvom, vodeći djelatnici u industriji gotovo se uvijek obraćaju državi kako bi obranili svoje tržišne pozicije i obično prilagođavaju svoje poslovne modele samo kad drugi putevi nisu bili uspješni.
3. Nasuprot tome, piratski proizvođači nastoje djelovati na rubovima sfere utjecaja vodećih industrijskih djelatnika, gdje razlike u zakonu i poteškoće u provedbi stvaraju prostor za dvosmislene ili sukobljene zakonitosti.
4. Piratstvo na ovim ekonomskim i političkim periferijama ima dobro uspostavljenu ulogu kao razvojna strategija koja olakšava cirkulaciju znanja.
5. Unutar ovog konteksta, piratstvo također ima jasnu političku ulogu kao protuteža centraliziranoj kontroli informacija - bilo državnim, bilo privatnim interesima. Cenzura

tekstova u predmodernoj Engleskoj i Francuskoj stalno se potkopavala piratskim mrežama. (...) Piratstvo je imalo istu ulogu u Rusiji i Južnoj Africi 1980-ih godina.

U Engleskoj u 16. stoljeću Elizabeta I. dala je nekoliko odabranih nakladnika ekskluzivna prava na široko popularne tekstove kao što je Biblija, abecedne knjige i knjige gramatike, almanasi i pravne knjige (Bodó, 2011). Ovo je niz manjih nakladnika stavilo u nepovoljan položaj u kojem nisu mogli zaraditi dovoljno da prežive. Siromašniji nakladnici počeli su piratizirati knjige i izdavati ih u ogromnim nakladama od po 10 000 primjeraka (Bodó, 2011).

Naposljetku, nakon duge borbe, izdavači su izabrali kooptaciju, pa su tako s manjim piratskim nakladnicima podijelili izdavačka prava što je uzrokovalo pravedniju raspodjelu u izdavaštvu. Mir je trajao do 1690., odnosno, do pokušaja revizije Zakona o licenciranju (eng. *Licensing Act*) u kojem je vlast u zamjenu za ekskluzivna prava licenciranja pokušala nametnuti svoje pravo cenzure, odnosno, kontroliranja nakladnika koji su dobili izdavačke licence (Bodó, 2011).

Suočen sa snažnim otporom, zakon je povučen 1695. što je uzrokovalo to da prijašnja autorska prava i nakladnički privilegiji više nisu bili zakonski osigurani, pa su manji nakladnici mogli eksperimentirati s novim načinima izdavanja knjiga, što je uzrokovalo redefiniciju knjige kao luksuznog dobra i stvorilo masovno čitalačko tržište (Bodó, 2011).

Rasprave koje su se tad vodile o piratstvu, uključivale su i opasnost od izdavačkog monopola i definiciju i raspon autorskih prava. Godine 1710. napravljeno je ono što se smatra prvim suvremenim zakonom o autorskim pravima. Tzv. Statute of Anne etablirao je autora i s njim povezana autorska prava, iako je autor u okviru zakona shvaćen više kao sredstvo borbe protiv izdavačkog monopola (Bodó, 2011). Značajna je posljedica ovog zakona bila i uspostava fiksnog roka trajanja autorskog prava: nova djela bila su zaštićena na period od 14 godina, a već objavljena na 21 godinu (Bodó, 2011).

Nizozemski i švicarski izdavači raspačavali su cenzuriranu prosvjetiteljsku literaturu. Ovi izdavači također su radili detaljna istraživanja tržišta, odgovarali na potražnju, a i zbog nezaštićenosti državnim zakonima, provodili su međusobne dogovore koji su uspostavili međunarodni režim vezano uz autorska prava, stotinu godinu prije Bernske konvencije (Bodó, 2011).

Godine 1886. su Njemačka, Belgija, Španjolska, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Italija, Švicarska i Tunis potpisale Bernsku konvenciju o zaštiti književnih i umjetničkih djela. U to vrijeme vodeća piratska nacija bile su Sjedinjene Američke Države (Bodó, 2011).

Američki zakon o autorskim pravima temeljio se na Statute of Anne, ali je davao autorska prava jedino američkim građanima. Kao velikim uvoznicima britanskih naslova, ovo je američkim izdavačima omogućilo izdavanje jeftinih knjiga, a što je zauzvrat omogućilo masovnu edukaciju (Bodó, 2011). Godine 1891. Chace Act dodijelio je ograničena autorska prava stranim autorima, a tek 1989. SAD se priključio Bernskoj konvenciji (Bodó, 2011). Chace Act bio je rezultat sukoba nakladnika s istočne i zapadne obale i služio je učvršćivanju položaja onih sa zapadne obale. Ono što je primaklo SAD interesu za internacionalnu zaštitu autorskih prava bila je sve veća raširenost intelektualnog vlasništva kojeg je SAD bio velik izvoznik (Bodó, 2011). Koliko se ta industrija razvila do danas, govore podaci iz 2017. koji potvrđuju da je SAD najveći svjetski izvoznik intelektualnog vlasništva. Ukupni izvoz robe samo u industrijama koje se intenzivno oslanjaju na intelektualno vlasništvo (to uključuje patente, zaštitne znakove, dizajn i sl.) iznosio je više od 842 milijarde dolara, ili gotovo 40 % cjelokupnog američkog izvoza (Cullen, 2017).

3. Javne knjižnice i e-knjige

U današnje doba mogućnost digitalnog pristupa sadržaju postaje imperativ. Zbog toga, društvo razrađuje mehanizme za digitalizaciju što većeg broja procesa. Kao važno pitanje postavlja se slobodan pristup kulturnoj i obrazovnoj građi, a esencijalna uloga knjižnica kao mjesta takvog pristupa sve više dolazi do izražaja. Upravo zato, "IFLA/UNESCO manifest za digitalne knjižnice" usredotočuje se na premošćivanje digitalne podjele koju identificira kao informacijsku podjelu (2007). Vodeći svjetski savez knjižničarskih udruženja, Međunarodna federacija knjižničarskih društava i ustanova (eng. *IFLA - International Federation of Library Associations and Institutions*) zagovara jednak pristup kulturnom i znanstvenom nasljeđu čovječanstva, pri čemu su knjižnice ključan faktor u postizanju ovog cilja, a digitalne knjižnice imaju nove i veće prilike premostiti informacijsku podjelu.

Posudba e-knjiga značajno se razlikuje od posudbe tiskane građe, pa se postavlja pitanje možemo li u ovom kontekstu govoriti o posudbi u klasičnom smislu. Daniela Živković definira e-posudbu kao "pružanje dostupnosti nekom digitalnom djelu ili objektu na ograničeno vrijeme radi ostvarivanja izravne ili neizravne nekomercijalne koristi" (Živković, 2001, 128). Autorica naglašava da se e-posudba može ostvariti na dva načina. U jednom načinu korisniku se omogućuje pristup na ograničeno vrijeme nakon čijeg isteka se pristup onemogućuje. Drugi je način da korisnik preuzima datoteku s djelom na svoje računalo, a ona nakon nekog vremena prestaje biti dostupna (Živković, 2001).

3.1. Javne knjižnice i digitalizacija

Aideen Doran na Memory of the World blogu iskazuje kako su javne knjižnice nesumnjivo javno dobro suvremenog, civiliziranog društva (2014). Slobodan protok informacija u interesu je svakog društva, pa ipak unatoč tome, položaj knjižnica ugrožen je. Doran navodi primjer Libraries and Archives Canada, institucije zadužene za skupljanje i čuvanje dokumentiranog nasljeđa kanadskog naroda (2014), ekvivalent Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

Tadašnja vlada u 2012. značajno je srezala budžet Libraries and Archives Canada zbog čega je izgubljeno četiri stotine arhivista i knjižničara, što je onemogućilo ono što je predstavljeno kao krajnji cilj, a to je digitalizacija građe. Upravo je digitalizacija iskorištena

kao lažno obećanje da bi se razmontirala knjižnična infrastruktura. Nakon digitalizacije, fizički materijali trebali su biti odbačeni, ali do digitalizacije nije došlo, a velike količine građe poslane su na otpad, osobito kolekcije koje su se odnosile na znanost o okolišu. Doran ovo vidi u kontekstu kanadskog “rata sa znanošću” u kojem je vlada skeptična oko klimatskih promjena uništila dokaze koji im nisu odgovarali (2014).

Uništavanje knjižnica, ističe Doran, oduvijek je bilo sredstvo onih u poziciji moći da ograniče pristup informacijama, a to pitanje postaje sve važnije s time tko ima kontrolu nad digitalnim repozitorijima informacija (2014). Digitalnim svijetom vladaju tvrtke poput Amazona, Googlea i Facebooka koje imaju kontrolu nad velikim količinama informacija. Doran zaključuje: “Internet istodobno sadrži i utopijsko obećanje slobodnog pristupa cijelom svjetskom znanju i distopijski potencijal za privatizaciju svih znanja radi profita malog broja monopolističkih korporacija” (2014). Privatizacija se odvija kroz zakone o intelektualnom vlasništvu koji se provode pomoću naplatnih sustava (eng. *paywall*) i tehnologije za upravljanje digitalnim pravima (eng. *DRM - Digital Rights Management*).

3.2. Komodifikacija e-knjige i Amazon

Izdavači se domišljaju različitim načinima kako bi s posudbom e-knjiga što više simulirali posudbu fizičkih knjiga, odnosno, nastoje postaviti ograničenja knjižnicama kao što su limitiran broj posudbi nakon kojih knjiga više nije u vlasništvu knjižnice, da knjigu može posuđivati samo jedan korisnik odjednom i slično (Doran, 2014).

Masovnoj digitalizaciji prvenstveno na putu stoji zakon o autorskim pravima koji u većini slučajeva navodi kako prava traju do 70 godina nakon smrti autora, što je zakon, smatra Doran, neprilagođen novom, digitalnom dobu (2014). Kombinacija autorskih prava i neumoljive DRM tehnologije, tjera čitatelje da subvertiraju sistem na temelju načela na kojima stoji javna knjižnica. Početna je točka da su javne knjižnice javno dobro, mjesta od nacionalnog i globalnog značaja, logično je da njihovu građu učinimo dostupnom i online. Brojne online zajednice čine upravo ovo, stvarajući svoje vlastite “podzemne” knjižnice i demokratske mreže knjižničara (Doran, 2014).

Eva Weinmayr istaknut će kako se originalna ideja Jeffa Bezosa iz koje je nastao Amazon temeljila na kakvoći knjiga kao robe - lako ih je slati i teško se lome, odnosno, knjige u ovoj percepciji postaju roba (2016). Amazon ima gotovo monopol nad prodajom e- knjiga. Godine 1995. Amazon je započeo svoj rad, a 2018. prodao je u SAD-u 807 milijuna fizičkih

knjiga i 560 milijuna e-knjiga, držeći tržišni udio od 42 % za fizičke knjige i čak 89 % za e-knjige (Day i Gu, 2019).

DRM tehnologija, kojom se Amazon koristi, onemogućava korištenje e-knjiga na bilo kojem uređaju osim Kindlea ili na odobrenom uređaju ili aplikaciji (Doran, 2014). DRM tehnologija općenito se koristi za zaštitu djela zaštićenih autorskim pravima na različite načine kako bi se kontroliralo ili spriječilo dijeljenje digitalnih kopija putem računalnih ili telekomunikacijskih mreža (Britannica.com). Čitatelji u stvarnosti ne posjeduju knjige, već dobivaju pravo na korištenje od Amazona, pravo koje može biti povučeno ako se prekrši neka odredba iz ugovora o korištenju. DRM tehnologija također onemogućuje, ili značajno otežava, čitanje knjiga na bilo kojem uređaju osim onog koji prodaje Amazon.

E-knjige bi trebale značajno olakšati rad javnih knjižnica zbog smanjenog troška nabave građe, mogućnosti da čitatelji posuđuju knjige bez posjeta knjižnici, mogućnosti univerzalnog kataloga, a takve bi knjige ne bi bile podložne oštećenju i raspadu. Doran ističe i kako bi ovakav pothvat za početak bio veliki infrastrukturni projekt, ali koji bi naposljetku značajno smanjio troškove administracije i olakšao pristup knjigama. Ipak, u praksi ovo se teško ostvaruje dok se nastoje pomiriti interesi izdavača i korisnika javnih knjižnica (Doran, 2014).

Digitalizacija se sastoji od dva postupka: postupka reprodukcije i postupka stavljanja djela na raspolaganje javnosti. Knjižnice koje digitaliziraju građu bez dopuštenja nositelja autorskog prava mogu tu građu staviti na raspolaganje samo unutar prostora knjižnice i za privatnu svrhu, što onemogućuje objavu na internetu. Zbog toga se na mrežnim stranicama knjižnica uglavnom nalazi slobodna građa, a trajanje autorskih prava onemogućuje digitalizaciju velikog broja djela iz 20. stoljeća (Horvat, 2012).

Pravo javne posudbe, prema dokumentu "IFLA-in stav o pravu javne posudbe" (2016), može se definirati na dva načina. U nekim je sustavima to autorsko pravo - nositelj prava dopušta ili zabranjuje javnu posudbu djela nakon što je ono distribuirano u javnosti. Drugi način definiranja označava ga kao "pravo na naknadu", koje ponekad uređuje poseban zakon, a označava pravo autora na naknadu za javnu posudbu njegovih djela.

IFLA smatra da se pravo javne posudbe ne bi smjelo primjenjivati neposredno na e-knjige na isti način na koji se primjenjuje na fizičku građu jer su licencije za e-knjige često ograničene vremenom i brojem posudbi, dok nakon kupnje knjige nema daljnjih naknada. Ako se e-knjiga ne posuđuje u prostoru knjižnice, što je opcija koja nije privlačna korisnicima, već joj se može pristupiti s bilo kojeg mjesta, to se smatra "stavljanjem na raspolaganje javnosti" i više se ne radi o posudbi, pa se ne može uključiti u pravo javne posudbe.

Konačno, izračun koliko je puta knjiga posuđena mnogo je teži kod e-knjiga nego kod tiskanih knjiga. IFLA izriče svoj stav da “vjeruje da posudba objavljene građe u knjižnicama ne smije biti ograničena zakonskim propisima, a da ugovorne odredbe, npr. u licencnim ugovorima, ne smiju zapriječiti razumnu posudbu elektroničkih izvora u knjižnicama” (IFLA, 2016), stoga se protivi načelu javne posudbe, pogotovo ako se naknade isplaćuju iz budžeta knjižnice za nabavu građe, jer ograničava slobodan pristup građi za koju je bitno da bude besplatna i dostupna svima.

4. Primjeri piratskih praksi i piratskih knjižnica

Prva digitalna knjižnica bila je Project Gutenberg koja je počela 1971. objavljivati djela koja su se nalazila u javnoj domeni na Arpanetu (Bodó, 2018). Razvoj i povećana dostupnost interneta, kao i sve lakša digitalizacija, u osamdesetima i devedesetima začeli su snove o univerzalnoj knjižnici kojima su na put stale pravne prepreke (Bodó, 2018). Projekti koji su pružali otpor ovim preprekama i koji su vidjeli digitalne knjižnice kao temeljno javno dobro osobito su se istaknuli različitim atributima knjižnica od kojih je najvažniji bio katalog. Katalog ne samo da je strukturirao velik broj tekstova, olakšavao je pretraživanje i njihovu dostupnost, već je i oko svoje izrade okupljao zajednicu amaterskih knjižničara (Bodó, 2018).

4.1. Začeci u Rusiji

Unutar ruske kulture, rana sovjetska vlast samo je pojačala kulturno nagruće pisanoj riječi. S jedne strane, kroz programe masovne edukacije stvoreno je široko čitateljstvo, a s druge strane cenzurom je onemogućen pristup brojnim književnim izvorima (Bodó, 2018). Komunističko vodstvo naslijedilo je isti pristup intelektualnim pravima koji je imala i caristička Rusija - strani autori i njihovi prijevodi nisu uživali pravnu zaštitu (Bodó, 2018). Caristička Rusija činila je tako iz ekonomskih razloga, a komunistička iz ideoloških - autorska prava kočila su masovnu edukaciju (Bodó, 2018). Komunistička Rusija pak je provodila velike cenzorske pothvate, brojna znanstvena djela iz polja humanistike i socioekonomije nikad nisu ušla u cirkulaciju. Kao odgovor na ovo cvjetalo je crno tržište knjiga (Bodó, 2018). Kopiranje i nagomilavanje knjiga postala je uobičajena praksa. Od 1960-ih mreže ljudi koji su sudjelovali u samizdat kulturi izazivale su cenzorstvo (Bodó, 2018). Nakon raspada Sovjetskog Saveza, popustili su cenzorski napori, ali loša ekonomska situacija svejedno je otežala pristup knjigama. Svi ovi faktori pridonijeli su razvoju knjižnica iz sjene (Bodó, 2018).

4.1.1. Lib.ru

Današnje piratske knjižnice svoj korijen vuku iz radova ruskih znanstvenika tijekom 1990-ih i njihovog rada na digitalizaciji tekstova (Laskow, 2016). Ruski znanstvenici potječu

iz duge tradicije zaobilaznja državne cenzure i kulture samizdata zbog čega je logično da su se na ovom prostoru razvile i prve piratske knjižnice. Knjižnice su se s ruskog širile i na engleski jezik što im je osiguralo veću popularnost (Laskow, 2016).

Jedna od najranijih piratskih knjižnica, lib.ru, nastala je kao rad ruskog znanstvenika Maksima Moškova. Moškov je počeo skupljati različite tekstove na svojem računalu i katalogizirati ih za svoje potrebe. Kad je 1994. dobio pristup internetu, otkrio je brojne tekstove koji su bili slobodno dostupni, ali u lošem stanju - nečitljivi, s izostavljenim dijelovima, u lošim formatima. Zato je odlučio pretvoriti sve u jedan format i katalogizirati ih na svojem računalu. Svoju je kolekciju stavio na internet i uskoro su mu ljudi počeli slati knjige da ih obradi i stavi u kolekciju (Bodó, 2018).

U okruženju koje nije imalo snažan sustav zaštite autorskih prava, Moškovu je bilo stalo do njihove zaštite. Digitalizaciju knjiga i online distribuciju on je smatrao produžecima javne knjižnice pa time i inherentno neprofitnima. Digitalne kolekcije teksta trebale su se pridržavati autorskih želja, čak i ako nisu bile pod pravnom obvezom da ih se pridržavaju. Nije smatrao digitalne tekstove zamjenom za tiskane knjige, već odgovorom na rupe u dostupnosti knjiga (Bodó, 2018).

No, do sredine 2000-ih pravni krajolik se uvelike promijenio i Moškovljevi principi sve su se manje poštovali (Bodó, 2018). Prvi zakon o autorskim pravima u Rusiji donesen je 1993., a s ruskim pridruživanjem Svjetskoj trgovinskoj organizaciji 2012. zakon o intelektualnom vlasništvu usklađen je s uobičajenom svjetskom praksom (Bodó, 2018). Moškov i lib.ru 2005. suočeni su s tužbom jednog trgovca e-knjigama, što je bio prvi znak transformacije s ekonomskim predznakom u ruskom sustavu. Postupno se počela formirati ideja o tržištu e-knjigama i ovom obliku kao zamjeni za fizičke primjerke (Bodó, 2018).

4.2. Library Genesis

Gigapedia/Library.nu bila je najveća piratska knjižnica 2010-ih i nudila je pristup skoro milijun tekstova na engleskom jeziku (Bodó, 2018). Iako su se brojni takvi projekti u to vrijeme specijalizirali za književne radove, Library.nu nudila je i širok izbor akademskih tekstova, a isticala se i svojim opširnim katalogom koji nije samo popisivao sadržaj kolekcije, već i tekstove koji su nedostajali, potičući korisnike da popune praznine (Bodó, 2018). Veličina ove piratske knjižnice izazvala je pravni odgovor. Predvođeni izdavačkom kućom John Wiley &

Sons, grupa od 17 izdavača ishodila je zabranu Library.nu i i stranice na kojoj je bio pohranjen njezin sadržaj (Bodó, 2018).

Library Genesis ili LibGen započeli su ruski znanstvenici oko 2008. kako bi na jednom mjestu okupili tekstove na ruskom jeziku koji su cirkulirali internetom (Bodó, 2018). Godine 2011., nakon zatvaranja Library.nu, LibGen je integrirao većinu tekstova koji su bili na toj platformi, a koji su za njih bili samo još jedna digitalna kolekcija koju su mogli inkorporirati. No, sa zatvaranjem Library.nu na LibGen spala je odgovornost prema akademskoj zajednici koja se na tu kolekciju oslanjala (Bodó, 2018).

Pristup LibGena radikalno je nov - umjesto ostvarivanja kontrole nad svojim sadržajem, sama platforma otvorena je u potpunosti. Tekstovi koji se nalaze slobodno dostupni na internetu bivaju konsolidirani (i sami tekstovi i njihovi metapodaci) i dostupni putem LibGen baze podataka. LibGen ne distribuira samo tekstove korisnicima, on čini dostupnom svoju knjižničku infrastrukturu, kod, katalog i terabajte podataka svakome tko želi napraviti vlastitu knjižnicu (Bodó, 2018). Ovo je stvorilo brojne knjižnice iz sjene koje se baziraju na LibGenu - one zrcale (eng. *mirror*) LibGen, ali mogu se prilagoditi različitim publikama, dodati svoje vlastite tekstove ili isprobavati različite oblike financiranja, a takve knjižnice otežavaju i pravni progon (Bodó, 2018).

Kako je naveo jedan od administratora, glavna misija LibGena može se svesti na nekoliko točaka, a to je skupljati vrijednu akademsku literaturu i znanje u digitalnom obliku, a ignorirati knjige niže znanstvene vrijednosti i najprodavanije knjige (eng. *bestsellers*); razviti zajednicu ljudi koji dijele znanje i pronalaze dobre i vrijedne knjige; altruistično dijeliti znanje bez financijskog cilja (Bodó, 2018).

“Zrcalne” knjižnice koje nastaju na bazi LibGena moraju s njima dijeliti iste vrijednosti pri kuriranju knjiga u svojoj bazi kako bi uživali podršku LibGena. S druge strane, imaju pravo repozitorij LibGena organizirati prema vlastitom nahođenju, ali tada neće imati podršku zajednice. Načelno, nove digitalne knjižnice mogu se sponzorirati reklamama, ali ne smiju korisniku naplaćivati pristup (Bodó, 2018).

4.3. Piratstvo u Indiji

Godine 2013. Sage Publishing ponudio je jednom južnoindijskom sveučilištu tjedan dana besplatnog pristupa njihovim znanstvenim časopisima, očekujući da će sveučilište nakon toga ugovoriti pretplatu. Studenti, očekujući da se sveučilište ipak neće pretplatiti, skinuli su velik broj časopisa u arhivu koja se nalazila izvan mreže (eng. *offline*). Ta se arhiva dalje kombinirala s drugim izvorima materijala, pa i dan danas cirkulira sveučilištem na prijenosnim uređajima za pohranu, konstantno se nadopunjujući (Liang, 2018).

Unatoč pokušajima Indije da premosti jaz između potražnje za akademskom literaturom i njezine ponude pomoću sustava kao što su INFLIBNET koji nudi sadržaj s akademskih repozitorija po sniženoj cijeni, taj jaz nije premošten jer tek 15 % sveučilišta koristi ovaj sustav (Liang, 2018). Pristup literaturi ostaje ozbiljan izazov za sveučilišta i institucije u Indiji. Najveća akademska knjižnica u Indiji, Indian Institute of Science, 2009. bila je pretplaćena na samo 9.000 časopisa, u usporedbi s Columbia sveučilištem koje je 2007. primalo 133.831 primjeraka neomeđene građe (Liang, 2018). Ovo i ravnatelj knjižnice Padmanabhan Balaram opisuje kao podprivilegirani pristup siromašnijih zemalja globalnim cirkulacijama znanja (Liang, 2018).

Liang spomenuto studentsko piratiziranje stranica Sage Publishinga ne vidi kao krađu, već kao iskaz bibliofilije i želje za znanjem, koju na Zapadu utiču knjižnice i institucije, a u Indiji je prepuštena pojedincima (2018).

Javne knjižnice u Indiji kroz povijest bile su u lošem stanju: ili su operirale na komercijalnom principu ili im je fond bio zanemaren. Zahvaljujući naporima S. R. Ranganathana u 1930-ima institucija knjižnice mogla je biti redefinirana nakon stjecanja neovisnosti. Njegovih pet zakona knjižnične znanosti formuliranih 1931. pomogli su utemeljiti javnu knjižnicu u Indiji (Liang, 2018):

1. Knjige su za upotrebu.
2. Svakom čitatelju njegova knjiga.
3. Svakoj knjizi njezin čitatelj.
4. Uštedite čitatelju vrijeme.
5. Knjižnica je organizam koji raste.

Ipak, legislativa što se tiče funkcioniranja i financiranja knjižnica nikad nije zaživjela na nacionalnoj razini, već je prepuštena upravljanju pojedinim državama. Zbog toga je institucija javne knjižnice prepuštena hirovima lokalne vlasti, financijskim problemima i generalnoj nerazvijenosti (Liang, 2018). Jedan od stupova edukacijske politike nakon stjecanja neovisnosti, osim uspostave efikasnog sustava javnih knjižnica, bilo je državno izdavanje udžbenika. Ovo je rezervirano za školske udžbenike, dok su visokoškolski materijali uglavnom prepuštenim privatnim izdavačima (Liang, 2018).

Akademsko piratstvo u Indiji uglavnom se odvija u kopiraonicama koje se nalaze u blizini sveučilišnih kampusa, a koje odgovaraju na individualne zahtjeve za literaturom (Liang, 2018). Mnoga sveučilišta diljem Indije imaju samo po jedan primjerak knjige koja se zbog toga posuđuje s rokom povratka od jednog dana, što u praksi znači da se posuđuje da bi bila fotokopirana. Kako knjižnice imaju najčešće samo jedan fotokopirni stroj, razvio se velik broj kopiraonica oko sveučilišta (Liang, 2018).

Izdavači su uglavnom tolerirali ovakvu praksu, ne želeći razljutiti svoje potencijalne kupce, ali tome je došao kraj sa slučajem tužbe od strane Oxford University Press, Cambridge University Press i Taylor & Francis koji su tužili Delhi University i fotokopirnicu u njegovom sklopu. Na javnom natječaju kopiraonica Rameshwari Photocopiers dobila je mjesto na kampusu Odsjeka za ekonomiju u zamjenu za to da će kopirati 3000 stranica po studentu besplatno. Odsjek je zauzvrat slao u kopiraonicu materijale za studij koje je kopiraonica distribuirala studentima po cijeni od \$.01 po stranici (Liang, 2018).

Izdavači su se žalili da ovo ne spada pod indijski zakon o poštenoj uporabi (eng. *fair use*) i da se materijali zaštićeni autorskim pravima raspačavaju za financijsku korist. Ovaj je slučaj dobio veliku pozornost i služio je kao lakmus papir poštene uporabe. Godine 2016. sudac Rajiv Endlaw odbacio je tužbu izdavača - oni su zagovarali usku definicije poštene uporabe, odnosno, da se ona odnosi na pristup materijalima u učionicama za vrijeme satova. Sudac je iznio šire viđenje ovog koncepta, poučen i vlastitim iskustvima kao student prava (Liang, 2018). On je smatrao da se proces učenja ne limitira na fizičko odnošenje s profesorom, već se odvija tijekom cijelog procesa studiranja. Dapače, smatrao je da s obzirom na to da je studentima dopušteno ručno prepisivati dijelove knjiga koje su im potrebne za učenje, a procesom fotokopiranja taj proces je olakšan. Učinak je isti, a olakšani proces ne bi smio biti temelj za tužbu (Liang, 2018).

Liang smatra da bi knjižnice mogle omogućiti daljnju legalizaciju kopiranja i dijeljenja materijala studentima koristeći se presudom iz ovog slučaja kao i iznimkama koje dopušta

Zakon o autorskom pravu, a koje uključuju pravo na pravljenje određenog broja kopija knjiga (2018).

4.4. Memory of the World

Memory of the World kolaborativni je projekt online knjižnice (Doran, 2014). Hakeri, akademici i aktivisti ujedinili su se kako bi učinili široko dostupnim svjetsko dokumentirano nasljeđe. Mnogi doprinositelji projektu potekli su iz bivše Jugoslavije i iskusili su rat i međuetničke sukobe koji su rezultirali s uništavanjem i nedostupnošću brojnih knjiga. Projekt se temelji na ideji zaobilaska standardnih puteva dolaska do literature i uspostavljanja mreže amaterskih knjižničara i baze iz koje se potpuno slobodno mogu koristiti knjige (Doran, 2014).

Jedni od osnivača, Marcell Mars i Tomislav Medak, istaknut će kako su 2012. pokrenuli projekt kako bi, pod sjenom gašenja Library.nu, velike mreže za dijeljenje knjiga, poticali projekte koji izražavaju neposluš prema trenutnoj regulaciji cirkulacije i produkcije znanja. Početna je točka bilo razmatranje značaja javne knjižnice kao institucije koja omogućava pristup znanju svim članovima društva neovisno o njihovom društvenom ili ekonomskom statusu, a nastavak mogućnosti da pružaju takve usluge i u digitalnom svijetu, uvelike je uskraćen ili otežan. Namjera je projekta Memory of the World ispuniti prostor koji javne knjižnice, zbog izdavačkih monopola i nerazumnih cijena, nisu u mogućnosti ispuniti.

Za memoryoftheworld.org važan je aspekt katalogizacije. Pomoću online alata Calibre namijenjenog krajnjem korisniku kako bi katalogizirao vlastitu kolekciju e-knjiga, korisnici katalogiziraju knjige na svojim računalima, a pomoću besplatnog plugina mogu učiniti knjige koje se nalaze na njihovom računalu dostupne svima, čime se gradi svima dostupna, javna knjižnica.

Slično kako se sadržaj gradi na Wikipediji, korisnici zajedno surađuju kako bi izgradili i održavali katalog. Ovom praksom odupire se praksi knjige kao robe koje se prodaje, prakse ustaljene u informacijskom kapitalizmu u kojem informacija postaje nešto čime se trguje (Doran, 2014).

4.5. Još neki primjeri piratskih knjižnica

Piratstvo, prema Evi Weinmayr, preispituje koncept znanja kao vlasništva i brojni aktivisti zagovaju i stvaraju svoje piratske knjižnice (2016).

Fiona Whitton i Sean Dockray osnovali su aaaaarg.org kako bi korisnici dijelili literaturu i raspravljali o njoj (Weinmayr, 2016). [Aaaaarg.org](http://aaaaarg.org), pokrenut 1997., knjižnica je za razmjenu datoteka, piratiziranih akademskih i drugih djela, kao i mjesto na kojem zajednica može raspravljati o njima. Sastoji se od indeksa linkova koji vode do PDF-ova skeniranih knjiga (Dulong de Rosnay, 2021).

Eva Weinmayr i Andrea Francke osnovali su Piracy Project koji je počeo na Byam Shaw School of Art u Londonu kao revolt protiv zatvaranja knjižnice. Objavile su poziv da im se dostave knjige, bilo kopirane, reproducirane ili pak umjetnički interpretirane u smislu različitih intervencija u knjige i dobile su veliku količinu materijala. Knjige, provučene kroz različite software i različito isprintane, ili pak namjerno modificirane, ali sa skrivenim modifikacijama, nalazile su se na policama ovim knjižnica i tako podrivale koncepciju “originala” i autorstva, što predstavlja i novu problematiku s aspekta katalogiziranja i knjižničarstva. Izazov je i to za današnji obrazovni sustav koji se snažno oslanja na autorstvo i tržišnu vrijednost pojedinih djela i pothvata (Weinmayr, 2016).

5. Akademsko piratstvo

Bodó naglašava kako postoji malo dokaza o postojanju raširenih i dobro organiziranih sustava piratiziranja e-knjiga, već su piratske knjižnice mahom akademske koje omogućavaju besplatan pristup znanstvenoj literaturi (2016). U prijašnjoj fazi razvoja znanstvene komunikacije, tiskani oblik bio je primarni medij, a različita su se tržišta, odijeljena primarno geografski, razvijala neovisno jedna o drugima. Iduću fazu obilježavaju digitalne tehnologije i povećana razina globalizacije (Bodó, 2016).

Akademsko izdavaštvo jedinstveno je tržište jer su i ponuda i potražnja vrlo otporne na promjene u cijenama. Autori objavljuju ne očekujući monetarnu nagradu za svoj rad, pa su voljni prepustiti svoje radove izdavačkoj industriji, a čitatelji uglavnom ne plaćaju direktno da bi pristupili tim radovima, već to uglavnom čine njihove institucije ili knjižnice (Bodó, 2016).

Do druge polovice 20. stoljeća većina znanstvene komunikacije objavljivana je putem znanstvenih i profesionalnih društava, sveučilišta i specijaliziranih akademskih izdavača (Bodó, 2016). Profit nije bio primarna orijentacija ovih izdavača i znanstveni rad je uglavnom ostajao unutar akademskih krugova. U drugoj polovici 20. stoljeća Bodó identificira niz događaja koji su doveli do promjena u znanstvenom izdavaštvu (2016). Nakon Drugog svjetskog rata na Zapadu je došlo do razvoja znanstvenog obrazovanja što je povećalo broj istraživača, ali i publike za njihov rad. Razvili su se indikatori poput ISI-ja koji su prema citatnosti identificirali nekoliko ključnih časopisa u svakom polju, a koji su zauzvrat postali visoko poželjna mjesta objavljivanja, ali i čitanja zbog svoje garancije kvalitete. Digitalizacija je smanjila troškove, ali nije rezultirala pritiskom na smanjivanje cijena. Niz spajanja i akvizicija stvorila su izdavačke oligopole. Naposljetku, knjižnice nisu bile u mogućnosti oduprijeti se povećanju cijena i umjesto da ostanu mjesta koja raspačavaju informacije, transformirale su se u institucije koje omogućavaju pristup i provode licencne ugovore. Na situaciju je utjecala i pasivnost znanstvenika koji sami mahom ne snose trošak, ali uživaju pogodnosti toga da se njihove ideje objavljuju (Bodó, 2016).

Kao posljedicu toga izdavači su mogli postaviti cijene prema percipiranoj vrijednosti, umjesto prema samom trošku. Diskusije koje su se razvile 1990-ih kao odgovor na ovo stanje identificirale su tri područja djelovanja: otvoreno arhiviranje koje bi potaklo pojedince i institucije da sami arhiviraju svoje radove, izdavački modeli koji koriste otvoreni pristup i knjižnice koje uspostavljaju profesionalne organizacije koje im poboljšavaju pregovaračku

poziciju (Bodó, 2016). Iako su ove tehnike imale određene uspjehe, one ipak nisu revolucionalizirale akademsko izdavaštvo. Cilj ovako zamišljenog otvorenog pristupa nikad nije bilo proširivanje pristupa znanju ili suprotstavljanje velikim izdavačima, već nuđenje još jedne alternative na tržištu (Bodó, 2016).

Nijedan od ovih pristupa nije uspio napraviti radikalnu promjenu, osobito kad je u 2000-ima došlo do jakog institucijskog povezivanja na Zapadu ostavljajući po strani globalnu “periferiju”. Broj ljudi upisanih u tercijarno obrazovanje porastao je za sedam puta - od cca 30 milijuna 1970. do cca 200 milijuna u 2013., a ovaj rast stvorio je veliku potražnju za akademskom literaturom. Na Zapadu, povećana potražnja mogla je biti zadovoljena putem uspostavljenih sustava, dok su u dijelovima svijeta u razvoju cijene bile previsoke, što je stvaralo prepreke u pristupu znanju (Bodó, 2016). Kao odgovor na ovo javilo se piratstvo u obliku ilegalno napravljenih fotokopija, ali ni ono nije moglo dugo držati korak sa svjetskom produkcijom. Rast zahtjeva za literaturom i sve veći proboj interneta doveli su do razvoja piratskih knjižnica (Bodó, 2016).

5.1. Izdavački oligopol

Od 17. stoljeća rasla je važnost časopisa kao sredstva širenja rezultata znanstvenih istraživanja, a od početka 19. stoljeća postali su najefikasniji način širenja znanstvenih informacija (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015). Tijekom 20. stoljeća ova pozicija časopisa je u potpunosti konsolidirana, osobito u području prirodnih i medicinskih znanosti. Podaci iz sredine 1990-ih prema istraživanju Tenopira i Kinga govore o širenju komercijalnih izdavača: tada su oni bili zaslužni za 40 % objava, dok su znanstvena i profesionalna društva objavljivala 25 %, a sveučilišni izdavači 16 %. U razdoblju od 1994. do 1998. izdavačka tvrtka Elsevier objavljivala je 20 % svih objavljenih radova (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

Larivière, Haustein i Mongeon analizirali su 44.483.425 dokumenta u periodu od 1973. do 2013. što uključuje sve vrste objavljenih dokumenata i pripisivanje tih dokumenata njihovom izdavaču kako bi utvrdili razmjere izdavačkog oligopola (2015).

Istraživanje je utvrdilo da se od sredine 1990-ih značajno smanjio razmjer radova koje nije objavilo pet velikih izdavačkih kuća. U prirodnim i medicinskim znanostima, kao i društvenim i humanističkim znanostima, najveći broj objavljenih znanstvenih dokumenata

2013. objavili su Reed-Elsevier, Wiley-Blackwell, Springer, i Taylor & Francis (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

U prirodnim i medicinskim znanostima ovih pet izdavača je 1973. objavilo malo više od 20 % svih objavljenih radova. Ovo je naraslo na 30 % u 1996. i 50 % u 2006. Na toj će razini stagnirati do 2013. kad se ponovno događa porast na 535. U ovoj domeni, tri izdavača drže više od 47 % svih objavljenih radova u 2013: Reed-Elsevier (24.1%), Springer (11.9%), and Wiley-Blackwell (11.3%) (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

U društvenim i humanističkim znanostima između 1973. i 1990. istih pet izdavača bilo je odgovorno za manje od 10 % izdanog materijala. Od sredine 1990-ih taj udio narastao je na 15 %. Od tad njihov udio narastao je na 51 %, što znači da je u 2013. većinu svih izdanih radova izdalo upravo pet istih izdavača. Elsevier izdaje 16.4 % svih radova u društvenim znanostima što je povećanje za 4.4 puta od 1990., broj radova u izdanjima Taylor & Francis povećao se za čak 16 puta i oni objavljuju 12.4 % radova u ovim disciplinama (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

Pojedine discipline uspjele su odoljeti ovakvom prodoru komercijalnih izdavača iz različitih razloga. U biomedicini, njihov udio došao je do 49 % u 2009., ali se smanjio na 42 % u 2013. kao rezultat novog izdavača Public Library of Science i njezinog časopisa PLOS ONE koji izdaje preko 30.000 radova godišnje u otvorenom pristupu (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

I u području fizike veliki se izdavači teško probijaju, ponajviše zbog snage i veličine znanstvenih društava čiji časopisi izdaju velik broj znanstvenih radova. Godine 2013. časopisi udruženja American Physical Society (APS) i American Institute of Physics (AIP) su pojedinačno odgovorni za po 15 % radova, dok je Institute of Physics (IOP) odgovoran za 8 %. Tu je također i prisutnost arXiv, centralnog servera za radove iz fizike, astrofizike i matematike, kao i konzorcija za ostvarivanje otvorenog pristupa SCOAP3 (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

U društvenim znanostima kao što su sociologija, ekonomija, antropologija, i dr. godine 2013. Reed-Elsevier, Taylor & Francis i Wiley-Blackwell predstavljaju skoro 50 % svih radova. U psihologiji, udio top pet izdavača podigao se sa 17 % u 1995. na 71 % u 2013. (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

U umjetnosti i humanističkim znanostima radovi su još uvelike raspršeni između mnogo manjih izdavača, pa pet komercijalnih izdavača predstavljaju samo 20 % radova iz humanističkih znanosti i 10 % iz područja umjetnosti (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

Znanstveno, tehničko i medicinsko odjeljenje (eng. *Scientific, Technical & Medical division*) korporacije Reed-Elsevier ima profitnu maržu koja nije u promatranom periodu pala ispod 30 %, a postojano se povećavala od 30.6 % do 38.8 % između 2006. i 2013. godine. Godine 2012. Springer Science Business Media imala je profitnu maržu u iznosu od 35 %, a 2013. Znanstveno, tehničko, medicinsko i znanstveno odjeljenje (eng. *Scientific, Technical, Medical and Scholarly Division*) tvrtke John Wiley & Sons' 28.3 %. Taylor and Francis ostvario je profitnu maržu od 35.7 % što ih stavlja u rang najprofitabilnijih svjetskih tvrtki (Larivière, Haustein i Mongeon, 2015).

5.2. Sci-Hub

Aleksandra Elbakjan, neuroznanstvenica, pokrenula je piratsku knjižnicu Sci-Hub 2011., po svom povratku u Kazahstan suočena s manjkom pristupa znanstvenom materijalu. Rođena je 1988. u Kazahstanu gdje je u glavnom gradu i studirala i otkrila interes za hakiranje. Nakon što je godinu dana u Moskvi radila u sektoru računalne sigurnosti, otišla je na Sveučilište u Freiburgu u Njemačkoj. Tamo je radila na projektu spajanja ljudi i računala (transhumanizam), a neko vrijeme provela je i u SAD-u. Po povratku u Kazahstan, frustrirana naplatnim sistemima koji su onemogućavali pristup znanstvenim radovima, odlučila je napraviti sustav unutar kojeg bi radovi bili dostupni apsolutni svima (Bohannon, 2016).

U to vrijeme, znanstvenici su u nadi da zaobiđu naplatni sustav ili pisali direktno autoru članka ili tražili literaturu na Twitteru s hashtagom #IcanhazPDF tražeći da im netko s pristupom ustupi primjerak (González-Solar i Fernández-Marcial, 2019).

Sci-Hub temelji se na kodu koji omogućava skidanje (eng. *download*) članaka koji se inače nalaze iza naplatnog sustava. Sci-Hub ne funkcionira kao tražilica koja na temelju ključnih riječi pretražuje članke dostupne na internetu, već omogućuje direktan pristup člancima koji moraju biti točno identificirani pomoću naziva, DOI oznake ili URL-a (Elbakyan, 2017). Sci-Hub pomoću koda skida HTML ili PDF stranice s interneta, odnosno, članke koje se nalaze iza naplatnih sustava, na zahtjev korisnika ili samoinicijativno. Kod se temelji na vjerodajnicama, najčešće edukacijskih institucija, koje koristi za ulaz na stranice repozitorija i skidanje članaka. Radove skladišti na vlastitim repozitorijima, a dodatno su uskladišteni i na LibGen stranicama (Elbakyan, 2017).

U istraživanju koje su 2018. proveli Himmelstein i dr. na Sci-Hub repozitoriju nalazilo se 69 % svih akademskih članaka s DOI oznakom. Udio članaka za koje se inače mora platiti

pristup bio je 85.1 %. Radovi najvećih izdavača široko su pokriveni u Sci-Hub repozitoriju. Sci-Hub sadrži 96.9 % od 13.5 milijuna radova izdavača Elsevier, te 98.8 % od 1.4 milijuna radova koje izdaje American Chemical Society. Oba su izdavača pokrenula tužbe protiv Sci-Huba (Himmelstein et al., 2018).

Elbakjan tvrdi da, iako je sadržaj Sci-Hub repozitorija ilegalan, njegova je funkcija moralno ispravna. Trenutna nejednakost u pristupu znanstvenom sadržaju opravdava svako sredstvo da se informacije učine slobodno dostupnima. Sci-Hub predstavlja reakciju na postojeći problem za koji bi se rješenje trebalo pronaći (González-Solar i Fernández-Marcial, 2019).

Sci-Hub je postao ozbiljan faktor u akademskoj zajednici, a sudske tužbe se čine kao izlišno sredstvo borbe. Elbakjan naglašava kako je Sci-Hub kolekcija već mnogo puta u potpunosti kopirana, te da se radovi uglavnom više ne moraju skidati direktno sa stranica sveučilišta. U 2015. zahtjevi za radove koji se nisu nalazili u bazi podataka Sci-Huba iznosili su 4.3 % svih zahtjeva (Bohannon, 2016).

Sci-Hub ne samo da omogućava besplatan pristup raznim istraživačkim materijalima, već je i mnogo jednostavniji za korištenje od standardnih repozitorija. S pomoću DOI oznake ili naslova teksta, u svega nekoliko klikova dolazi se do željene literature. Što se tiče akademskih knjižnica, pokazalo se da ih postojanje Sci-Huba stavlja u dobru pregovaračku poziciju s obzirom na to da narušava izdavački oligopol (González-Solar i Fernández-Marcial, 2019).

O važnosti Sci-Huba kao platforme koje ukida barijere u znanosti govori i istraživanje koje su proveli Correa, J. C. i dr. (2020) kako bi testirali hipotezu da članci koji se više preuzimaju sa Sci-Huba imaju i veću citatnost, odnosno, češće se citiraju. Njihovo istraživanje potvrdilo je ovo hipotezu i dokazalo skoro dva puta veću citatnost. Autori čak predlažu da bi ovo moglo biti iskorišteno kao prediktivno sredstvo da bi se u ranim fazama doznao potencijalni utjecaj nekog znanstvenog rada (Correa, J. C. et al., 2020).

Tužba Elseviera protiv Aleksandre Elbakjan zadobila je snažan politički predznak kad je Elbakjan umjesto standardne obrane pokrenula snažnu kampanju u kojoj je stala u obranu piratstva kao takvog (Bodó, 2016). Znanstveno znanje bi trebalo biti široko dostupno, nakladnici znanstvenih časopisa prosperiraju na neetičnim poslovnim modelima i, kako naglašava, ona svoju borbu vodi protiv nezasićenih korporacija i pravnih okvira koji im dopuštaju zlouporabu (Elbakyan, 2015).

Neki dionici smatraju da piratiziranje šteti načelima Open Access pokreta koji nastoji legalnim sredstvima postići otvoreniju znanost i stoga se Sci-Hub ne smatra dijelom toga

pokreta (González-Solar i Fernández-Marcial, 2019). Ipak, doprinos Sci-Huba i osobna izloženost Aleksandre Elbakjan kojoj neprestano prijete izručenje i pravni progon, otvorili su mnoga važna pitanja za znanstvenu zajednicu.

5.3. Korisnici akademskih piratskih knjižnica

Bodó, Dániel i Zoltán testiraju dvije hipoteze koje se često iznose kad je riječ o tome koji su najveći korisnici piratskih knjižnica. Prva je da je per capita korištenje knjižnica iz sjene izraženije kod nerazvijenih zemalja s nižim prihodima, a druga sličnu pretpostavku primjenjuje na Europu, pretpostavljajući isto za slabije razvijene regije Europske unije (Bodó, Dániel i Zoltán, 2020).

Podaci za analizu dobiveni su od anonimnog Library Genesis administratora i odnose se na podatke o skidanju dokumenata iz knjižnice (koji sadrže vremensku oznaku, ID oznaku dokumenta iz LibGen repozitorija i IP adrese) u 2015. Zapisi su sadržavali 16.133.680 zapisa u periodu od 135 dana između 27. 9. 2014. i 3. 1. 2015. (Bodó, Dániel i Zoltán, 2020).

Istraživanje je pokazalo da zemlje s višim prihodima i boljim pristupom internetu, skidaju više. Zemlje s većim BDP-om per capita, većim brojem studenata u terciarnom obrazovanju i koje troše više sredstava na znanstveno istraživanje, imaju više korisnika knjižnica iz sjene (Bodó, Dániel i Zoltán, 2020). Autori zaključuju da slobodan pristup znanju ne znači automatski i primanje svih potencijalnih dobrobiti takvog pristupa. Efekt viših prihoda manifestira se u stvaranju veće potražnje za znanjem u zemljama koje imaju više institucija koje generiraju takvu potražnju. Infrastruktura i zakonodavni pristup, misle autori, mogu biti u zaostatku za tom potražnjom, pa stoga stvaraju veću potražnju za piratskim knjižnicama.

U zemljama s nižim prihodima, svako ulaganje u znanstveno područje stvara mnogo veći rast potražnje za uslugama knjižnica iz sjene, nego što takva ulaganja imaju efekt u razvijenim zemljama (Bodó, Dániel i Zoltán, 2020). Slične rezultate autori dobivaju i za područje Europske unije. U zemljama s nižim prihodima, dodatna ulaganja u znanost i industrije koje se oslanjaju na obrazovanje stvaraju skok u potražnji obrazovnih materijala i povećavaju raširenost piratstva zbog šireg opsega potencijalne potražnje, ako ta dodatna ulaganja ne prati razvoj i mogućnosti infrastrukture i zakonodavstva. U zemljama s visokim prihodima dodatna potrošnja može rezultirati relativno nižom razinom piratstva jer ulaganja se vrše u bolju infrastrukturu za opskrbu materijalima, pa ne rezultiraju daljnjim širenjem potražnje koja nadilazi tu infrastrukturu (Bodó, Dániel i Zoltán, 2020).

6. Alternativni modeli - otvoreni pristup

Velikom dijelu akademskih časopisa može se pristupiti samo nakon plaćanja pristupa. Pretplate koje uzimaju fakultetske knjižnice prilično su skupe i predmet dugih pregovora (Dulong de Rosnay, 2021). Standardna je praksa da autor prenosi sva svoja autorska prava na izdavača, a akademsko izdavaštvo jedno je od najviše profitabilnih industrija, s profitnim maržama koje idu i do 30 %. Istovremeno, akademsko izdavaštvo dodaje jako malo vrijednosti znanstvenim publikacijama - većinu autorskog i uredničkog posla izvršavaju znanstvenici (Dulong de Rosnay, 2021).

S time će se složiti i znanstvenik T. R. Shankar Raman (2021) koji objašnjava svoje razloge zašto je odbio biti recenzent na radu koji je trebao biti objavljen u časopisu koji izdaje Elsevier. Ovaj i drugi izdavači, ističe Raman, ponašaju se predatorski, naplaćujući pretjerane pretplate ponašajući se prema znanstvenom radu kao da je njihovo vlasništvo. Istraživanja objavljena u ovim časopisima financiraju se od javnih ustanova i drugih sponzora, a radovi su napisani, recenzirani i uređeni od strane znanstvenika koji za svoj rad ne traže financijsku kompenzaciju (2021). Raman također zagovara alternativne pristupe koji omogućuju besplatan pristup svima. Kao primjere navodi Indijsku akademiju znanosti (eng. *Indian Academy of Sciences*) čiji su objavljeni radovi u otvorenom pristupu, a ona se financira pomoću niskih pretplata i reklama, a tu su i inicijative kao što su AmeliCA i cOAlition S (Raman, 2021).

6.1. Modeli otvorenog pristupa

Godine 2018., cOAlition S, konzorcij nacionalnih istraživačkih agencija i donatora iz dvanaest europskih zemalja, najavila je razvoj Plana S, inicijative koja traži od autora koji izdaju članke uz njihovu financijsku pomoć da svoje članke učine slobodno dostupnima i besplatnima za sve (Brainard, 2021). Početak Plana S, odnosno, njegovo primjenjivanje za sve autore koje inicijativa financira, zakazan je za 2021. On predviđa da znanstvenici svoje radove objavljuju besplatno, a da časopisi zarađuju naplaćujući se od sveučilišta i drugih institucija. Inicijativa zasad po jednoj procjeni pokriva autore koji su producirali samo 6 % svjetskih objavljenih radova, no smatra se da će ipak izazvati određene posljedice po svijet akademskog objavljivanja s obzirom na to da plan uključuje brojne eminentne znanstvenike i institucije (Brainard, 2021).

Otvoreni pristup dolazi u različitim oblicima, odnosno, u različitim poslovnim modelima koje časopisi uspostavljaju kako bi članci bili besplatno dostupni svima (Brainard, 2021). U “zlatnom” otvorenom pristupu (eng. *Gold Open Access*), primjerice, časopisi primaju naknadu kako bi članci bili odmah besplatno dostupni. U “zelenom” pristupu (eng. *Green Open Access*), autori ili izdavači objavljuju svoje radove u otvorenom repozitoriju, ali časopis ipak može uvesti restrikciju ili vremensku odgodu kad radovi mogu biti javno objavljeni (Brainard, 2021). Ponekad se u otvorenom arhivu, prema dogovoru s izdavačem, ne može učiniti slobodno dostupnom finalna verzija, već neformatirana verzija prije izdavanja. Vremenske restrikcije, primjerice u Francuskoj, sežu od šest mjeseci za STEM područje do 12 do 24 mjeseca za humanističke znanosti (Dulong de Rosnay, 2021). “Zeleni” pristup često traži da radovi budu deponirani u nekomercijalnim repozitorijima zbog prakse zvane “commonswashing” u kojoj platforme simuliraju otvoreni pristup, a zapravo traže registraciju i komercijalno iskorištavaju podatke i čitalačke navike akademika. Takve platforme su, primjerice, Academia i ResearchGate (Dulong de Rosnay, 2021). Jedan od oblika “commonswashinga” je i Elsevierov program Elsevier Commons koji traži od autora ili institucije da plati objavu članka pod Creative Commons licencom (Dulong de Rosnay, 2021)

Časopisi koji se koriste “hibridnim” pristupom (eng. *Hybrid Open Access*) određeni broj radova objavljuju u otvorenom pristupu, a određenom broju naplaćuju pristup i nastavljaju naplaćivati pretplatu (Brainard, 2021).

Najotvoreniji je “dijamantni” pristup (eng. *Diamond Open Access*) kakav zagovaraju projekti kao što je AmeliCA. Cilj je ove inicijative pružiti komunikacijsku infrastrukturu za znanstveno izdavaštvo i otvorenu znanost. Ona se usredotočuje na neprofitni izdavački model radi očuvanja znanstvene i otvorene prirode znanstvene komunikacije. Principi na kojima se temelji su da je znanstveno znanje omogućeno javnim sredstvima javno dobro i kao takvom mu se treba moći pristupiti bez restrikcija. Sustavi koji ocjenjuju vrijednost istraživanja moraju napustiti kao mjerilo mjesto gdje je članak objavljen i umjesto toga bazirati se na vrijednostima koje se mogu iščitati iz samog rada (AmeliCA).

U “zlatnom” pristupu prosječna cijena objave rada bila je oko 2600 dolara (prema istraživanju iz 2020.), a ponegdje je, kao u The Lancet Global Health, dostizala i 5600 dolara, ili 9900 za Cell Press (Brainard, 2021).

Gdje istraživač posluje utječe na to je li u mogućnosti objaviti svoje radove u otvorenom pristupu. Prema istraživanju koje je napravio Springer Nature 2020. institucije u Europi koristile su specijalizirane budžete kako bi objavile 50 % radova u otvorenom pristupu, dok je

u ostatku svijeta ta brojka bila oko 25 %. Europski su znanstvenici iz privatnih sredstava plaćali objavu samo 1 % članaka, u usporedbi sa 16 % u drugim zemljama (Brainard, 2021).

Neki tvrde da bi knjižnice mogle preusmjeriti sredstva koja trenutno troše na pretplate u sredstva posvećena objavljivanju u otvorenom pristupu. Istraživanje koje su napravili knjižničari na University of California pokazalo je da jednostavno preusmjeravanje sredstava ne može pokriti troškove objavljivanja članaka u zlatnom pristupu. Harvard bi, primjerice, morao podignuti svoje troškove za 71 %. Znanstvenici intervjuirani za ovo istraživanje izrazili su zabrinutost da bi ovi troškovi smanjili budžet koji imaju za istraživanje (Brainard, 2021).

Mnogi znanstvenici su zabrinuti da će objavljivanje u otvorenom pristupu postati luksuz koji si samo određene institucije mogu priuštiti, što stvara zatvoreni krug - institucije koje mogu više objavljivati i privući više pozornosti, time mogu dobiti i više sredstava za daljnje istraživanje i objavljivanje. To bi otežalo proboj mlađim autorima i institucijama u zemljama u razvoju, kao i disciplinama koje tradicionalno dobivaju manje sredstava, poput matematike (Brainard, 2021).

Pojavio se i oblik iskorištavanja otvorenog pristupa u obliku predatorskih časopisa. Takvi časopisi aktivno traže radove za objavu, ne omogućavaju recenzentski proces, lažiraju dojam o časopisu kao uglednom mjestu za objavljivanje, skrivaju identitete izdavača i urednika i slično (Gogtay i Bavdekar, 2019). Ispitanici u istraživanju koje su proveli Cobey i dr. (2019) kako bi doznali iz kojih razloga znanstvenici objavljuju u predatorskim časopisima otkrili su da to čine zbog akademskih i profesionalnih faktora - kako bi dobili napredovanje, ostvarili zvanje ili kako bi imali objavljeni rad u CV-u. Neki su ispitanici izrazili frustraciju tradicionalnim izdavaštvom, ističući visoke naknade, dugo vrijeme objavljivanja, ali i pristranost prema objavljivanju radova već dobro poznatih izdavača (Cobey et al. 2019).

6.2. Creative Commons licence

Teoretičari politike i medija susreću se s pitanjem - kako možemo redefinirati zakone o zaštiti autorskih prava koji trenutno najviše koriste malom broju korporacija i pronaći načine da se znanje, umjetnost i kultura slobodno dijele, a istodobno omogućiti da su kreativni radnici adekvatno plaćeni za svoj posao (Hall, 2016).

Jedna od mogućnosti je Creative Commons (CC), neprofitna organizacija koja nudi niz licenci za autorska prava među kojima autori i umjetnici mogu birati kakvo dopuštenje za dijeljenje i kreativnu upotrebu svoga rada žele dati drugima. CC licence variraju u rasponu od

nekih prava pridržanih do CC-0 licence, javne domene kod koje se autor odriče svih prava (Hall, 2016).

Otvoreni pristup usredotočen je na omogućavanje otvorene dostupnosti akademskog sadržaja. Mnogi tekstovi objavljeni na temelju otvorenog pristupa obuhvaćeni su CC licencom koja im omogućuje otvoreno čitanje, kopiranje i distribuciju, ali ne i nadogradnju i izmjenu. No, sve više njih usvaja Creative Commons CC-BY licencu koja inzistira samo na navođenju autora, dajući tako drugima dopuštenje za kopiranje i ponovnu upotrebu tekstova i izradu izvedenih djela od njih (Hall, 2016).

Kritike Creative Commons licenci govore o tome kako se putem njih puno više pozornosti obraća na to koja prava autori pridržavaju, a manje na omogućavanje pristupa korisnicima (Hall, 2016). Također, CC se percipira kao iznimno individualan s obzirom na to da ne podržavaju nijedan kolektivni dogovor, zakon i sl. već samo stavljaju na raspolaganje niz licenci među kojima autori mogu birati. CC se ne bazira na pojmu "zajedničkog", već na pretpostavci da sve što autor stvori njegovo vlasništvo i da on određuje što će činiti s time (Hall, 2016).

6.3. COVID-19 pandemija i otvorena znanost

UNESCO Science report koji je izašao sedam puta od 1993. sadrži razmatranja važnih globalnih tema i trendova. U lipnju 2021. u jeku svjetske pandemije i sve veće potrebe za održivim, zelenim i digitalnim ekonomijama, izvještaj se osvrće i na problematiku otvorene znanosti (UNESCO Science Report, 2021).

U eseju koji je dio izvještaja naziva "Sada je vrijeme za otvorenu znanost" (*The time for open science is now*) autori ističu kako podaci iz 2020. govore o tome da je pet komercijalnih izdavača odgovorno za više od 50 % objavljenih članaka, a 70 % znanstvenih radova nalazi se iza sustava naplate. U Europi se troši 475 milijardi eura na pretplate koje prodaje pet najvećih izdavača, a taj iznos raste za 3,6 % svake godine i u potpunosti je plaćen iz javnog proračuna (72 % tog iznosa plaćaju sveučilišta). UNESCO, navodi se u izvješću, priprema tekst preporuke na temu otvorene znanosti koja će biti poslana zemljama članicama na odobrenje u studenom 2021. (Persic et al., 2021).

Kao dobar primjer promjene ove paradigme istaknuto je nošenje s COVID-19 krizom koja je promijenila ove podatke: samo 14 % članaka povezanih s pandemijom nije bilo dostupno u otvorenom pristupu (Persic et al., 2021).

Larivière, Shu i Sugimoto pak ističu kako, unatoč dobrodošlim obećanjima velikih izdavača kako će sva istraživanja povezana s koronavirusom učiniti javno dostupnima kako bi se olakšala znanstvena komunikacija u pandemiji, to ipak nije dovoljno da se prebrode problemi koje je stvorila tzv. zatvorena znanost (2020). Od 1960-ih objavljeno je više 13.818 članaka o koronavirusima, a 51.5 % ostaje iza zatvorenog pristupa. To što je riječ o starijim člancima ne umanjuje njihovu relevantnost. Autori kao primjer navode tri rada objavljena u Lancetu koja su se pozivala na 69 radova od kojih su 73.2 % u zatvorenom pristupu, a najstariji datira u 1988. (Larivière, Shu i Sugimoto, 2020).

Povezanost s drugim istraživanjima tu ne staje. Autori pronalaze kako spomenutih 13.818 članaka citira više od 200.000 članaka iz drugih disciplina. Čak i kad bi se otvorio pristup svim člancima o koronavirusima, to još uvijek ne bi bilo dovoljno za ovu krizu s obzirom na interdisciplinarnost biomedicinskog područja (Larivière, Shu i Sugimoto, 2020).

7. Piratski aktivizam

Dokument Pirate Care Syllabus nastao je kao kolaborativni rad aktivista i teoretičara nastavno na njihov rad na Memory of The World piratskoj knjižnici. Silab donosi popise literature koji pokrivaju različite teme koje se odnose na piratsku skrb i društvenu solidarnost općenito. Piratska se skrb odnosi na inicijative i zajednice koje kroz razne solidarne prakse pružaju otpor “vremenu u kojem skrb, shvaćena kao politički i kolektivni kapacitet društva, postaje sve više ono čemu se oduzimaju financijska sredstva, obeshrabruje se i kriminalizira” (2019, 7). Piratska skrb predstavlja opoziciju logici neoliberalnog kapitalizma koji nekadašnja javna dobra privatizira i otežava im pristup, u obliku samoorganiziranih zajednica koje pružaju otpor. Autori smatraju piratske knjižnice jednim vidom piratske brige koja premošćuje nejednakosti koje postoje u obrazovanju i istraživačkom radu (Pirate Care Syllabus, 2019).

7.1. Piratske stranke

Švedska je država u kojoj se često vode rasprave o piratstvu, osobito s obzirom na Pirate Bay slučaj (Sciannamblo, 2014). Pirate Bay najveći je “BitTorrent tracker”. Ovaj se izraz odnosi na poslužitelje je koji reguliraju komunikaciju između onih koji preuzimaju i onih koji učitavaju različite datoteke koje međusobno razmjenjuju (Gordon, 2012).

Protiv Pirate Baya tužbe su podignule Recording Industry Association of America (RIAA) i Motion Picture Association of America (MPAA), a švedska je policija 2006. provela veliku raciju prilikom koje je zaplijenjeno preko stotinu servera. Racija je uzrokovala veliku medijsku pozornost i rezultirala uličnim prosvjedima i povećanim brojem korisnika Pirate Baya (Sciannamblo, 2014).

Rickard Falkving, osnivač prve švedske Piratske stranke, na valu javnog interesa za temu piratstva osnovao je stranku koja je za temeljne ciljeve imala reformu sustava za zaštitu autorskih prava, zabranu patentnog sistema i poštivanje osobne privatnosti. Piratska stranka smatra da, iako je originalna namjera zakona o autorskim pravima bila postići balans između prava autora i pristupa kulturi, ona se u moderno doba pretvorila upravo u sredstvo koje onemogućava pristup kulturi (Sciannamblo, 2014). Piratske stranke uzimaju internet kao varijablu čije se vrijednosti mogu mijenjati i mijenja ih upravo politika, a zatim nastoje navigirati političkim poljem kako bi oblikovali te vrijednosti (Burkart, 2014). Iako stranka

nikad nije prešla izborni prag za ulazak u parlament, počele su se osnivati piratske stranke diljem svijeta (Sciannamblo, 2014).

Nakon racije Pirate Baya, stranica je ponovno bila online u roku nekoliko dana. Tužitelji su u nekoliko navrata nekoliko pokušali ograničiti pristup stranici, a išli su toliko daleko da su lansirali optužbe protiv njenih osnivača da distribuiraju dječju pornografiju i imaju poveznice s radikalno desnim grupama. Otkriveno je da je nekoliko članica MPAA organizacije sklopilo ugovor s tvrtkom MediaDefender da na stranicu stavi kompromitirajuće datoteke. Tijekom istrage otkriveno je i da je Jim Keyzer, glavni istraživač i svjedok optužbe, zaposlenik Warner Brothers Company (Gündüz Özdemirci, 2014). Suđenje je rezultiralo u zatvorskim kaznama za osnivače Pirate Baya i dodijeljenoj odšteti od 4.5 milijuna dolara (Gündüz Özdemirci, 2014).

Piratske se stranke često uspoređuje sa zelenim strankama s obzirom na to da dijele sličnu polaznu točku - onu javne domene (Burkart, 2014). Rasprave o piratstvu mogu se promatrati kao rasprave o slobodi govora i slobodi od cenzure, a tako se uglavnom i promatraju u Švedskoj (Burkart, 2014). Dijeljenje datoteka promatra se kao sloboda govora i izražavanja. Restrikcije usmjerene prema sprječavanju piratstva kao što je onemogućavanje pristupa određenim stranicama promatra se kao pokušaj cenzure (Burkart, 2014). Zbog toga je racija Pirate Baya izazvala veliki revolt među Šveđanima.

Industrije koje se bave zaštitom autorskih prava imaju složen odnos prema internetu. S jedne strane ga koriste kako bi reklamirale i profitirale na svojim proizvodima, a s druge strane osjećaju prijetnju upravo od njegovog reproduktivnog potencijala (Gündüz Özdemirci, 2014). Na primjeru velikih filmskih studija koji se bore protiv piratstva, Gündüz Özdemirci ističe kako ih njihov trud da održe status quo i zaustave inovaciju upravo sprječava da odgovore na potrebe svojih korisnika koje se piratstvom ispoljavaju (2014). I u filmskoj industriji postoji oligopol - velike produkcijske tvrtke čine 80 % prihoda filmske produkcije. Osnivači Pirate Baya ističu kako nije svrha njihove stranice samo pristup besplatnom sadržaju, već razbijanje upravo ovog oligopola (Gündüz Özdemirci, 2014).

Također, jedna od velikih debata i izvor protesta i povećane popularnosti piratskih stranaka bio je pokušaj provedbe Trgovinskog sporazuma protiv krivotvorenja (eng. *ACTA - Anti-Counterfeiting Trade Agreement*) (Burkart, 2014). ACTA je trebala provesti zakone kakvi postoje u Sjedinjenim Američkim Državama i u europskim zemljama. ACTA bi zaobišla postojeće organizacije za zaštitu prava i djelovala kao nadtijelo za provedbu zaštite autorskih prava. Čitav dogovor bio je ogrnut tajnovitošću, a privatne korporacije kao što su Google, eBay, Intel, Dell, News Corp., Sony Pictures, Time Warner i Verizon unaprijed su primili nacрте

zakona (Burkart, 2014). Godine 2012. kad je EU prihvatila ACTA-u, Kader Arif, izvjestitelj za ACTA-u pri Europskom parlamentu, dao je ostavku obrazloživši da se Europski parlament odriče odgovornosti i donošenje odluka predaje u ruke korporacija (Burkart, 2014). ACTA zahvaljujući jakom aktivističkom otporu nikad nije implementirana.

7.2. Guerilla Open Access Manifesto

Velik utjecaj na razvoj piratskih knjižnica i s njima povezanih pokreta imao je Aaron Swartz koji je 2008. objavio manifest Guerilla Open Access Manifesto. Manifest je poziv na otpor stanju u kojem su stoljeća svjetskog znanstvenog i kulturnog nasljeđa sve više digitalizirana, a zatim im nekoliko privatnih korporacija, poput Googlea, naplaćuje pristup. Pokret za otvoreni pristup bori se da se autori ne odriču svojih autorskih prava već da svoje radove slobodno objavljuju na internetu, pa ipak Swartz iskazuje pesimizam po pitanju otvorenosti onoga što je dosad objavljeno i čija su autorska prava već otkupljena. On poziva na otpor ovoj situaciji, studente, knjižničare, znanstvenike, da podijele privilegij toga što imaju pristup sadržaju koji je iza naplatnih sustava i podijele ga s ostalima. Dijeljenje nije nemoralno, tvrdi Swartz, ono je moralni imperativ (2008).

Sam Aaron Swartz mučenička je figura pokreta. Već je u tinejdžerskim godinama bio programersko čudo od djeteta, pomogao je razviti RSS, ali i osnovao Reddit koji je otkupio Condé Nast i učinio ga milijunašem u dobi od 19 godina (Amsden, 2013). Swartz je od tad postao svepristutni zagovornik slobode informacija na internetu. Godine 2011. uhićen je zbog hakiranja servera Massachusetts Institute of Technology (MIT) i krađe milijuna dokumenata iz online knjižnice akademskih časopisa JSTOR kojima je MIT imao pristup, zbog čega je postao meta federalne vlade odlučne da ga kazni (Amsden, 2013). Iako su JSTOR i MIT u dogovoru sa Swartzom koji je datoteke vratio povukli optužbe, američka federalna vlada svejedno je nastavila s optužnicom po 13 točaka (Mars i Medak, 2019). Dvogodišnja pravna bitka čiji je mogući ishod bilo 35 godina u zatvoru završila je Swartzovim samoubojstvom 2013. u dobi od 26 godina (Amsden, 2013).

7.3. Pokret za digitalna prava

Postigo (2012) analizira pokret za digitalna prava (eng. *Digital Rights Movement*) koji je nastao kao odgovor na zbivanja u kasnim 90-ima i ranim 2000-ima. Središnji koncept pokreta je poštena uporaba koja se interpretira kao mogućnost osobne nekomercijalne upotrebe, kao i kreativne nekomercijalne upotrebe materijala (Postigo, 2012). Otpor kroz tehnologiju događa se kad hakeri i korisnici osmišljavaju politički motivirane tehnologije koje pružaju otpor provođenju striktnog režima autorskih prava.

Zakon o autorskim pravima u digitalnom tisućljeću (eng. *DMCA - Digital Millennium Copyright Act*) amandman je na članak 17 američkog Zakona o autorskim pravima koji ga je izjednačio u pravnim odredbama s onim što nalažu Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo, Sporazum o autorskim pravima (eng. *WCT - Copyright Treaty*) iz 1996. i WIPO-ov Sporazum o izvedbi i fonogramima (eng. *WPPT - WIPO Performance and Phonograms Treaty*) iz 1996.

Oba ova sporazuma proširenja su Bernske konvencije iz 1886. napravljena kako bi se prilagodili novim prijetnjama autorskim pravima koje su proizlazile iz širenja digitalnih tehnologija (Postigo, 2012). U zakon su utkane odredbe protiv zaobilaženja restrikcija na digitalnim proizvodima i strukturiran je način pristupa korisnika (Postigo, 2012). DMCA je postao zakon 1998., a kritike su se čule s različitih strana: od knjižnica koje su smatrale da se njihova prava trebaju nastaviti primjenjivati i u digitalnom svijetu, ali i od akademika poput Johna Perrya Barlowa, osnivača Electronic Frontier Foundation (EFF) (Postigo, 2012).

Barlow je propitivao legitimnost internacionalnog režima za zaštitu autorskih prava u kojem vodeću riječ imaju zapadne zemlje s obzirom na posljedice po slobodan govor i inovacije koje ovakvi zakoni imaju. Barlow je u tom trenutku i predvidio buduća događanja: utjerivači autorskih prava svoja će prava tražiti po sudovima, dok će se u digitalnom svijetu razvijati alternativna zajednica temeljena na piratstvu (Postigo, 2012).

Ovakvi zakoni omogućili su DRM tehnologije koje je zabranjeno zaobilaziti s čime je u pitanje doveden pojam vlasništva nad kupljenim digitalnim uslugama, a posljedično su izazvale i široku reakciju teoretičara i aktivista.

7.4. Promišljanje autorskih prava i intelektualnog vlasništva u filozofskom kontekstu

Brojne kritike koje se odnose na koncept intelektualnog vlasništva usredotočuju se na tendenciju širenja globalnog režima intelektualnog vlasništva, te zazivaju institucionalnu intervenciju kako bi se omogućio pravedniji pristup znanju (Liang, 2010). Liang smatra da ovakve debate previđaju činjenicu koja čini intelektualno vlasništvo tako samorazumljivim, a to je da se nalazi unutar šireg sustava koji podrazumijeva sebstvo i vlasništvo (2010). Globalizacija intelektualnog vlasništva, Liang smatra, duguje svoje širenje upravo ovim faktorima i ako ne razumijemo bolje dominantne epistemološke ideje poput autorstva, institucije nam mogu pružiti tek limitirane korektivne mjere (2010).

Filozof koji se najviše povezuje s teorijom vlasništva i sebstva je John Locke (Liang, 2010). U srcu zapadnog individualizma njegove su teorije o tome kako se o sebi može govoriti samo kao o nečemu što nešto posjeduje, odnosno kao o entitetu koji se samo-posjeduje (Liang, 2010). Intelektualno vlasništvo, reći će Liang, temelji se na vrlo specifičnoj ideji vlasništva i osobnosti, a koja nas sprečava da vidimo da su načini na koje stvaramo, pišemo, čitamo odnosi unutar svijeta unutar kojeg djelujemo (2010). Naslov Liangovog eseja "Čovjek koji je zamijenio svoju ženu za knjigu" temelji se na Danielu Defoeu koji je napisao da je knjiga autorovo vlasništvo, kao što su njegovo vlasništvo njegova žena i djeca (2010). Sličnu vrstu zabune Liang (2010) vidi u onome što osjećaju brojni ljudi, a što je široko institucionalizirano putem organizacija kao što je WIPO.

Da ovakav način odnošenja prema sebstvu i vlasništvu nije jedini, govori i indijska tradicija koja ih promišlja. S. N. Balagangadhara, indijski filozof, radi distinkciju na koji se način sebstvo percipira u zapadnim kulturama, naspram Indije. Sebstvo u Indiji nije samorefleksivni identitet, već nešto konstruirano od svojih djela, a ta djela procjenjuju se u relaciji prema drugima (Liang, 2010).

7.5. Knjižnica je svugdje

Mars, Zarougg i Medak u eseju "Javna knjižnica" (2015) pozivaju se na ideje Melvillea Deweya, autora decimalne klasifikacije, čiji je cilj razviti sveobuhvatnu epistemologiju koja bi povezivala sve ljudsko znanje. S internetom, san o sveobuhvatnom katalogu koji bi omogućio pristup ukupnom dokumentiranom znanju, učinio se moguć, a javne knjižnice mogle bi igrati

centralnu ulogu u njemu. No, pojava interneta i rast broja njegovih korisnika koincidirao je s krizom institucija, pa tako i javne knjižnice koje postaju ograničene u svom pristupu građi tržišnim principima (eklatantni primjer toga je posudba e-knjiga koju izdavači ograničavaju). Autori na ideje da bi javne knjižnice trebale postati softverske platforme otvorene tržištu ističu “brojne strane fenomena javne knjižnice: društveni centar, usluga za potrebite, centar za pismenost, neformalno i doživotno učenje, mjesto gdje se susreću hobisti, entuzijasti, gdje stari i mladi razmjenjuju znanje i vještine” (Mars, Zarougg i Medak, 2015, 13).

Javne knjižnice mogu biti sačuvane jedino ako sačuvamo vrijednosti na kojima počivaju, a to je “univerzalan pristup znanju za baš svakog člana našeg društva” (Mars, Zarougg i Medak, 2015, 14).

Internet i softverski alati pak, smatraju autori, omogućuju da se san o javnoj knjižnici uključi, tako da se u katalogizaciju i održavanje digitalnih knjižnica uključuju korisnici, knjižničari amateri. Egida pod kojom se ova subverzija događa, preuzeta s Memory of the World bloga je:

javna knjižnica je:

- slobodan pristup knjigama za svakog člana društva
- knjižni katalog
- knjižničar/ka

S knjigama koje su spremne za dijeljenje, pažljivo katalogizirane, svatko je knjižničar/ka.

Kad je svatko knjižničar/ka, knjižnica je svugdje.

8. Zaključak

Ovaj je rad iz različitih perspektiva sagledao problem piratskih knjižnica i faktore koji su doprinijeli njihovom nastanku i razvoju. Rad postulira kao temeljni problem restrikcije koje različita zakonodavstva stavljaju na autorska prava. Zakonske restrikcije ograničavaju slobodan protok informacija i znanja, te su u direktnom odnosu sa stvaranjem izdavačkog oligopola u polju akademskog izdavaštva, zbog čega je upravo u ovom segmentu stvoren najveći otpor u obliku piratskih knjižnica. Zakonski okviri također omogućavaju stvaranje monopola izvan akademskog kruga, jedna od takvih monopolističkih korporacija je Amazon. Sve ovo stavlja javne i akademske knjižnice u nepovoljan položaj. Dio je to šireg problema u kojem se sve manje javnih sredstava koristi da bi se podržale javne usluge, a zakonodavne i tehničke prepreke onemogućavaju razinu usluge primjerene digitalnom dobu.

Važnost piratske prakse kao subverzivne za postojeće sustave prikazana je kroz povijesni razvoj piratskih knjižnica. One su kao u slučaju Rusije bile važne za zaobilazanje državne cenzure, a u slučaju Indije podržavale su i još uvijek podržavaju razvoj visokoškolskog obrazovanja. Brojne tužbe koje izdavači pokreću protiv ovakvih praksi, potvrđene osuđujućim sudskim presudama, pokazuju njihovu želju da zadrže status quo. Nezadovoljstvo ovakvim stanjem ogleđa se kroz postojanje velikih piratskih knjižnica kao što je Science Hub sa svojim globalnim korisnicima koji ga koriste ili zbog lakoće pristupa materijalima ili zbog nemogućnosti da do njih dođu drugim načinom.

Razne inicijative nastoje razviti sustave otvorenog pristupa kako bi akademska produkcija bilo što više dostupna, no postoje opravdane bojazni da ovakvi sustavi favoriziraju institucije s više sredstava, ali i da se previše toga prepušta pojedinačnim naporima i odlukama (kao što je to slučaj s Creative Commons licencama). Naposljetku, pitanje je to i toga kako se valorizira znanstveni rad. Neki zagovaraju da bi kriterij mjesta objavljivanja rada trebao biti isključen iz ove valorizacije, kako bi se spriječile visoke naknade za objavljivanje u prestižnim časopisima.

Neki teoretičari pak razmatraju ovu problematiku unutar širih sustavnih problema koji imaju svoju filozofsku i ekonomsku podlogu koja svoj korijen vuče iz zapadnih tradicija. Neoliberalni kapitalizam koji omogućava krojenje javnih politika u skladu s interesima korporacija, posljedična kriza institucija, jaka filozofska tradicija utemeljena na individualizmu, te manjak skrbi i solidarnosti, omogućavaju da se trenutni sustav zaštite autorskih prava čini kao logičan i jedini mogući.

Uspon digitalnih usluga promijenio je navike korisnika i načine na koje dolaze do sadržaja. Umjesto transformacije i samog okvira pružanja tih usluga, pomoću raznih tehnologija i zakonskih okvira, nastoji se sve više simulirati fizičko okruženje i ograničenja koje ono neminovno nosi sa sobom. Ideja univerzalne knjižnice i jedinstvenog kataloga velik je pothvat, a prvo što mu stoji na putu promjena je načina razmišljanja koji nastoji simulirati oskudnost u svrhu profitabilnog poslovanja malobrojnih korporacija. Ovaj problem postaje sve centralniji u suvremenim promišljanjima, te će se buduća istraživanja i aktivistički napori i dalje usredotočivati na redefiniranje koncepata koji sprječavaju jaku institucionalnu podršku idejama univerzalnog pristupa znanju.

9. Literatura

1. AmeliCA: about. Dostupno na: <http://amelica.org/index.php/en/about/> (15.9.2021.)
2. Amsden, D. (2013) The Brilliant Life and Tragic Death of Aaron Swartz. *Rolling Stone*. Dostupno na: <https://www.rollingstone.com/culture/culture-news/the-brilliant-life-and-tragic-death-of-aaron-swartz-177191/> (29.8.2021.)
3. Bodó, B., Dániel A., Zoltán, P. (2020) Can scholarly pirate libraries bridge the knowledge access gap? An empirical study on the structural conditions of book piracy in global and European academia. *PLoS ONE* 15(12): e0242509. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242509> Dostupno na: <https://drive.google.com/drive/folders/1Xh0dvxUi2iXLVod32vem16N33niQtd6Y> (29.8.2021.)
4. Bodó, B. (2011) Coda: A Short History of Book Piracy. U: Karaganis, J. (ur.), *Media Piracy in Emerging Economies*. New York: Social Science Research Council. Dostupno na: <http://piracy.americanassembly.org/wp-content/uploads/2011/06/MPEE-PDF-Coda-Books.pdf> (29.8.2021.)
5. Bodó, B. (2016) Pirates in the Library – An Inquiry into the Guerilla Open Access Movement. *Paper prepared for the 8th Annual Workshop of the International Society for the History and Theory of Intellectual Property, CREATE*. UK : University of Glasgow. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2816925 (29.8.2021.)
6. Bodó, B. (2018) The Genesis of Library Genesis: The Birth of a Global Scholarly Shadow Library. U: Karaganis, J. (ur.), *Shadow Libraries: Access to Knowledge in Global Higher Education*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2616631, str. 25 - 53. (5.9.2021.)
7. Bohannon, J. (2016) Who's downloading pirated papers? Everyone. *Science* 352:508–512. <https://doi.org/10.1126/science.352.6285.508> (12.9.2021.)
8. Brainard, J. (2021) Open access takes flight. *Science*. Vol. 371, Issue 6524, pp. 16-20 DOI: 10.1126/science.371.6524.16. Dostupno na: <https://science.sciencemag.org/content/371/6524/16> (29.8.2021.)
9. Britannica.com: Digital rights management. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/digital-rights-management> (15.9.2021.)

10. Burkart, P. (2014) *Pirate Politics: The New Information Policy Contests*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2014. Dostupno na: <https://library.memoryoftheworld.org/#/book/302a5c74-bf61-4401-b9c5-1c900e2b1e31> (11.9.2021.)
11. Cobey, K. D., Grudniewicz, A., Lalu, M. M., Rice, D. B., Raffoul, H., & Moher, D. (2019) Knowledge and motivations of researchers publishing in presumed predatory journals: a survey. *BMJ open*, 9(3), e026516. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-026516>. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6475169/> (12.9.2021.)
12. Correa, J. C., Laverde, H., Marmolejo-Ramos, F., Tejada, J. & Bahník, Š. (2020) The Sci-hub Effect: Sci-hub downloads lead to more article citations. *Preprint*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/342520355_The_Sci-hub_Effect_Sci-hub_downloads_lead_to_more_article_citations/citations (29.8.2021.)
13. Cullen, F. (2017) *The State of American Intellectual Property: Protecting American Jobs*. The U.S. Chamber of Commerce. Dostupno na: <https://www.uschamber.com/series/above-the-fold/the-state-american-intellectual-property-protecting-american-jobs> (15.9.2021.)
14. Day, M., Gu, J. (2019) *The Enormous Numbers Behind Amazon's Market Reach*. Bloomberg. Dostupno na: <https://www.bloomberg.com/graphics/2019-amazon-reach-across-markets/> (12.9.2021.)
15. Doran, A. (2014) *Free Libraries for Every Soul: Dreaming of the Online Library*. *Memory of the World*. Dostupno na: <https://www.memoryoftheworld.org/blog/2019/10/25/free-libraries-for-every-soul/#fn-45> (29.8.2021.)
16. Dulong de Rosnay, M. (2021). Open Access Models, Pirate Libraries and Advocacy Repertoires: Policy Options for Academics to Construct and Govern Knowledge Commons. *Westminster Papers in Communication and Culture* 16(1). DOI: 10.16997/wpcc.913. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/349046442_Open_Access_Models_Pirate_Libraries_and_Advocacy_Repertoires_Policy_Options_for_Academics_to_Construct_and_Govern_Knowledge_Commons (29.8.2021.)
17. Elbakyan, A. (2017) Some facts on Sci-Hub that Wikipedia gets wrong. *Blog engineering*. Dostupno na: <https://engineering.wordpress.com/2017/07/02/some-facts-on-sci-hub-that-wikipedia-gets-wrong/> (12.9.2021.)

18. Elbakyan A. (2015) Letter addressed to Judge Robert W. Sweet from Alexandra Elbakyan re: Clarification of details. (ajs). New York: Elsevier Inc. et al v. Sci-Hub et al, Case No. 1:15-cv-04282-RW.
19. Gogtay, N. J., Bavdekar, S. B. (2019) Predatory journals - Can we stem the rot?. *Journal of postgraduate medicine*, 65(3), 129–131.
https://doi.org/10.4103/jpgm.JPGM_266_19. Dostupno na:
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6659424/#ref19> (12.9.2021.)
20. González-Solar, L., Fernández-Marcial, V. (2019) Sci-Hub, a challenge for academic and research libraries. *El profesional de la información*, v. 28, n. 1, e280112.
<https://doi.org/10.3145/epi.2019.ene.12> Dostupno na:
http://eprints.rclis.org/34165/1/Sci_Hub_%20a_challenge_for_academic_and_research_libraries.pdf (29.8.2021.)
21. Gordon, W. (2012) What's a Private BitTorrent Tracker, and Why Should I Use One? *Lifehacker*. Dostupno na: <https://lifehacker.com/whats-a-private-bittorrent-tracker-and-why-should-i-us-5897095> (15.9.2021.)
22. Gündüz Özdemirci, E. (2014) BitTorrent: Stealing or Sharing Culture? A Discussion of the Pirate Bay Case and the Documentaries 'Steal this Film' I & II. U: Fredriksson, M., Arvanitakis, J. (ur.), *Piracy: Leakages From Modernity*. Litwin Books. Dostupno na: <https://library.memoryoftheworld.org/#/book/302a5c74-bf61-4401-b9c5-1c900e2b1e31> (11.9.2021.)
23. Hall, G. (2016). *Pirate Philosophy: For a Digital Posthumanities*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press. Dostupno na:
<https://library.memoryoftheworld.org/#/book/9e4351ea-258c-4216-939b-24c7e6b05d47> (11.9.2021.)
24. Himmelstein, D.S., Romero, A.R., Levernier, J.G., Munro, T.A., McLaughlin, S.R., Tzovaras, B.G., Greene, C.S. (2018) Sci-Hub provides access to nearly all scholarly literature. *eLife* 2018;7:e32822. <https://doi.org/10.7554/eLife.32822> (12.9.2021.)
25. Horvat, A. (2012) Digitalizacija i knjižnice. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 55,2(2012). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/106548> (15.9.2021.)
26. IFLA/Unesco (2007) Manifest za digitalne knjižnice. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 55,2 (2012). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/106567> (15.9.2021.)
27. IFLA-in Stav o pravu javne posudbe (2016). *Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu*. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/ifla-in-stav-o-pravu-javne-posudbe> (15.9.2021.)

28. Larivière, V., Haustein, S., Mongeon, P. (2015) The Oligopoly of Academic Publishers in the Digital Era. *PLOS ONE* 10(6): e0127502.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127502> Dostupno na:
<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0127502>
 (29.8.2021.)
29. Larivière, V., Shu, F., Sugimoto, C. (2020) The Coronavirus (COVID-19) outbreak highlights serious deficiencies in scholarly communication. *The London School of Economics and Political Science blog*. Dostupno na:
<https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2020/03/05/the-coronavirus-covid-19-outbreak-highlights-serious-deficiencies-in-scholarly-communication/> (29.8.2021.)
30. Laskow, S. (2016) The Rise of Pirate Libraries. *Atlas Obscura*. Dostupno na:
<https://www.atlasobscura.com/articles/the-rise-of-illegal-pirate-libraries> (29.8.2021.)
31. Liang, L. (2010) The Man Who Mistook His Wife for a Book. U: Krikoria, G., Kapczynski, A. (ur.), *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property*. Zone Books. <https://library.memoryoftheworld.org/#/book/45ea1328-3910-4ab6-87d1-53131065394c> (11.9.2021.)
32. Liang, L. (2018) India: The Knowledge Thief. U: J. Karaganis (ur.), *Shadow Libraries: Access to Knowledge in Global Higher Education*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, str. 183 - 223.
33. Mars, M., Zarroug, M., Medak, T. (2015) Javna knjižnica (esej). U: Medak, T., Mars, M. WHW (ur.), *Javna knjižnica / Public Library*. Zagreb: WHW i Multimedijalni institut.
34. Mars, M. i Medak. T. (2019). System of a Takedown: Control and De-commodification in the Circuits of Academic Publishing. U: Bachmann, G., Beyes, T., Bunz, M. i Chun, W. H. K. (ur.), *Archives*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press/Meson Press. DOI: <https://doi.org/10.14619/150>, str. 47–68.
35. Persic, A., Beigel, F., Hodson, S., Oti-Boateng, B. (2021) The time for open science is now. U: *UNESCO Science Report The Race Against Time for Smarter Development*. UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/reports/science/2021/en/report-series> (15.9.2021.)
36. Pirate care, a syllabus (2019) Dostupno na: <https://syllabus.pirate.care/> (29.8.2021.)
37. Postigo, H. (2012) *The Digital Rights Movement: The Role of Technology in Subverting Digital Copyright*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

38. Raman, T.R.S. (2021) Why I Won't Review or Write for Elsevier and Other Commercial Scientific Journals. *The Wire*. Dostupno na: <https://science.thewire.in/the-sciences/why-i-wont-review-or-write-for-elsevier-and-other-commercial-scientific-journals/> (12.9.2021.)
39. Sciannamblo, M. (2014) The Internet Between Politics and the Political: The Birth of the Pirate Party. U: Fredriksson, M., Arvanitakis, J. (ur.), *Piracy: Leakages From Modernity*. Litwin Books. Dostupno na: <https://library.memoryoftheworld.org/#/book/302a5c74-bf61-4401-b9c5-1c900e2b1e31> (11.9.2021.)
40. Swartz, A. (2008) Guerilla Open Access Manifesto. Dostupno na: <https://openaccessmanifesto.wordpress.com/about/> (13.9.2021.)
41. UNESCO Science Report (2021) *The Race Against Time for Smarter Development*. UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/reports/science/2021/en/report-series> (15.9.2021.)
42. Weinmayr, E. (2016) Library Underground — a reading list for a coming community. *Publishing as Artistic Practice*. New York : Sternberg Press. Dostupno na: <http://evaweinmayr.com/wp-content/uploads/Eva-Weinmayr-Library-Underground-Sternberg.pdf> (29.8.2021.)
43. WIPO (2016) *Understanding Copyright and Related Rights*. Geneva, Švicarska: World Intellectual Property Organization. Dostupno na: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_909_2016.pdf (15.9.2021.)
44. Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima. NN 167/03, 79/07, 80/11, 125/11, 141/13, 127/14, 62/17, 96/18. Čl. 2.
45. Živković, D. (2001) *Elektronička knjiga*. Zagreb : Multigraf.

Piratske knjižnice i otvoreni pristup znanju

Sažetak

“Knjižnice iz sjene” ili “piratske knjižnice” praksa su ilegalnog kopiranja i raspačavanja literature, njezinih fizičkih ili digitalnih primjeraka. Pokretači koji stoje iza suvremenih piratskih knjižnica kao što su Library Genesis i Science Hub žele omogućiti istraživačima i građanima slobodan pristup materijalima i premostiti jaz koji nastaje kada je pristup tim materijalima zaštićen. S druge su strane komercijalni izdavači kojima piratske knjižnice nagriza profit. Važno pitanje u raspravama o digitalnim knjižnicama su i autorska prava, odnosno, njihovo kršenje, kao i pitanje toga da brojni izdavači profitiraju na radovima znanstvenika koji su javno financirani. Rad se, osim ovim problematikama, bavi i poviješću razvoja piratskih knjižnica. Piratske se knjižnice razmatraju i u kontekstu bibliotekarske struke s obzirom na načela na kojima stoje, kao i veliku količinu građe koju katalogiziraju i čine dostupnom amateri. Rad razmatra i alternativne pristupe koji nastoje omogućiti slobodan pristup građi, kao što su različiti modeli otvorenog pristupa.

Ključne riječi: piratske knjižnice, knjižnice iz sjene, otvoreni pristup, autorska prava

Pirate libraries and open access to knowledge

Summary

"Shadow libraries" or "pirate libraries" are the practice of illegally copying and distributing literature, its physical or digital copies. What drives modern pirate libraries, such as the Library Genesis and Science Hub, is the desire to give researchers and citizens free access to materials and bridge the gap that arises when access to those materials is protected. On the other hand, there are commercial publishers whose profits pirate libraries erode. An important issue in discussions about digital libraries is copyright, that is, its infringement, as well as the issue of numerous publishers profiting from the work of publicly funded scholars. Apart from these issues, this paper deals with the history of the development of pirate libraries. Pirate libraries are also considered in the context of the librarian profession with regard to the principles on which it stands, as well as the large amount of material that is cataloged and made available by amateurs. This paper also considers alternative approaches that seek to enable free access to materials, such as different models of open access.

Key words: pirate libraries, shadow libraries, open access, copyright